

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FREDERIKSVÆRKS HISTORIE

I OMRIDS

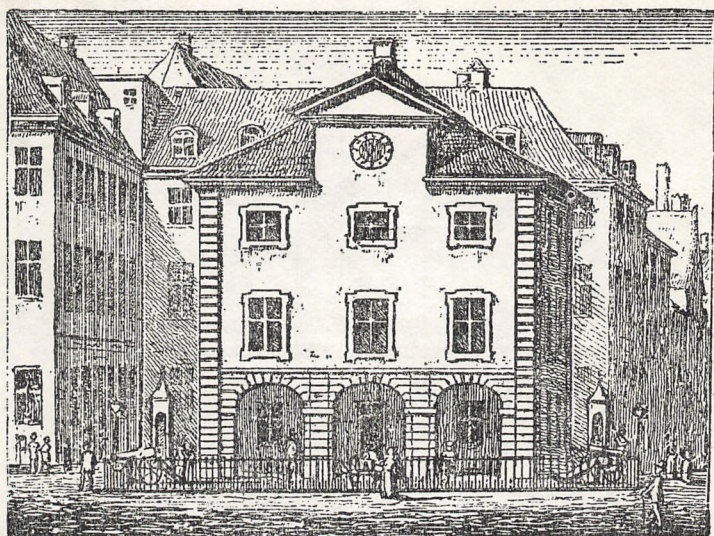
VED

GERH. HORNEMANN

SÆRTRYK AF
FESTSKRIFT I ANLEDNING AF FREDERIKSVÆRKS OG OMEGNS
SPAREKASSES 75-AARIGE BESTAAEN

KØBENHAVN
FR. BAGGES KGL. HOFBOGTRYKKERI
1911

F. Borgstrøm

FREDERIKSVÆRKS HISTORIE

I OMRIDS

FREDERIKSVÆRKS HISTORIE

I OMRIDS

VED

GERH. HORNEMANN

SÆRTRYK AF

FESTSKRIFT I ANLEDNING AF FREDERIKSVÆRKS OG OMEGNS
SPAREKASSES 75-AARIGE BESTAAEN

KØBENHAVN

FR. BAGGES KGL. HOFBOGTRYKKERI

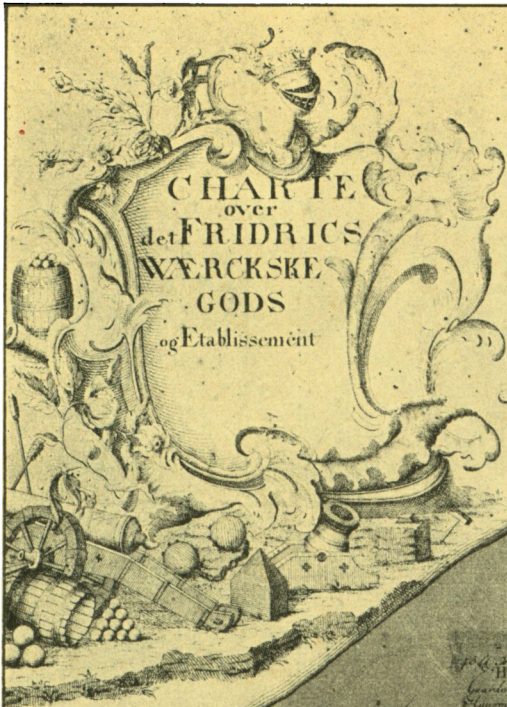
1911

FREDERIKSVÆRKS HISTORIE

I OMRIDS

Avertissement

Det Videnskabslige Distrikt i alle Høi og Høi Høi Halsnæs og i alle af Færdselsvege Amt og i alle Høi og Høi Halsnæs og i alle af Færdselsvege Amt og i alle Høi og Høi Halsnæs og i alle af Færdselsvege Amt

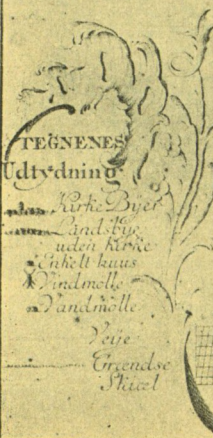

CHARTRE
over
det FRIDRICS
WÆRCKSKE
GODS
og Etablissement

FLYVE
SAND
TIBIRKE
Tibirke
Mose
RAMLOSE
OVER
CROENBORGEN
PART

HALSNÆS
GODS
FRIDRICS
WÆRCKS
GODS
SOES
RESØE
FRIDRICKS
GODS

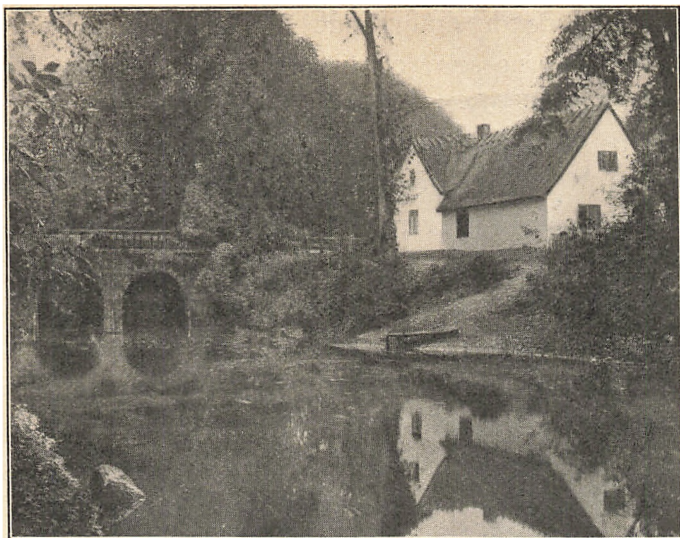
RISE
FIOR
LÆGERS
PRIIS
FIOR
DEN
OXENHOLM
DEN

TEGNETES
Udtydning
Kortet
uden Høi
Echtheit
Dandmølle
Væie
Erands
Stiel

EN D. INSK MIL. ELLER 12000 ALN

I. FORHISTORIEN

AA det Sted, hvor nu *Frederiksværk* ligger, var der for 200 Aar siden et »udueligt« Overdrev, hvis daarlige Jord gav Plantevæksten ringe Næring, og som omrammedes af golde Flyvesandsbakker. Kun paa de nuværende Krudttaarnsbakker mod Syd stod der Rester af en gammel Bøgeskov, men den havde i hvert Fald faaet sin Bekomst, da man efter Midten af det 18. Aarh. lagde Grunden til de nuværende udstrakte Plantninger.

Danmarks første og paa en vis Maade eneste Fabriksby kan takke *Aaen* for sin Tilblivelse. I Aaret 1717 begyndte man at grave den, fordi Arresøs tidligere Afløb, der fra et Punkt lidt nord for Kassepose i et stærkt bugtet Løb havde ført Søens Vand ud i Isefjord ved Osebro, i Tidens Løb var blevet tilstoppet af Flyvesand. Dette havde medført, at Arresø Gang paa Gang gik over sine Bredder,

oversvømmede de omliggende Bønderbyers Marker, delvis ogsaa Byerne selv, og tilsidst truede dem med Ødelæggelse. Forat afværge disse Ulykker bestemte Frederik IV sig da til at lade grave en Kanal sønden for Vinderød lige mod Vest. Arbejdet udførtes af Soldater, en Tid lang forstærkede ved 100 svenske Fanger, — hvad muligvis har givet Anledning til det kendte Sagn om, at Aaen er gravet af 500 svenske Fanger fra Tønningen — og Kanalen forsynedes ved Arresø med en Sluse, ved Stranden med en Bro. Disse Arbejder havde dog ligget over Ingeniørofficerernes Evne, hvorfor man til deres Udførelse havde maattet søge Hjælp hos en civil Mand, den bekendte dygtige Papirmager Johan Drewsen paa Strandmøllen. 1719 var Kanalen færdig. Den stod sin Prøve og viste sig at yde et betryggende Værn mod de frygtede Oversvømmelser.

Men man vilde have mere Nytte af den og indrettede derfor 1728 en Agatslibemølle, der dreves ved Vandets Kraft. Da den nedlagdes 1746, kom den Tanke frem at omdanne Møllen til en Læderfabrik under Navn af Frederikspris. Det blev dog ikke til noget hermed.

Derimod overlodes den 1751 Franskmanden E. J. de Peyrembert til Indrettelse af et Kanonværk, der lagdes 1300 Alen vesten for Møllen ved Kanalens søndre Side. Til Kanalen føjedes to Sidearme, mellem hvilke der opførtes en grundmuret Bygning til et Hammer-, Dreje- og Boreværk, hvis Hammer dreves ved et Vandhjul. Det var et ikke ringe Arbejde, der her var udført, men Resultatet svarede ikke til de anvendte Bekostninger. De tilvirkede Kanoner viste sig ubrugelige, og skønt Peyrembert havde faaet store Forskud og betydelige Gaver, kunde han ikke klare sig. Han forlod 1756 Landet med en Gæld til Staten paa over 50000 Rdl., og ikke nok med, at man aldrig fik

det mindste af disse Penge, maatte man endda betale hans Gæld til forskellige Private.

Det tegnede ikke godt for det nye Anlæg. Det syntes nærmest at skulle blive et af den Tids mange mislykkede Forsøg paa med rigelig Statsunderstøttelse at skabe Fabriksvirksomhed her i Landet. Men saa kom Manden, der som een blandt faa af Hundreder evnede at bygge noget, der skulde faa Bestand.

II. FREDERIKSVÆRK I CLASSENS TID

Juli 1756 overdrog Frederik V Kanonværket, som det dengang kaldtes, uden Vederlag til Etatsraad Just Fabritius og Kancelliraad Johan Frederik Classen, for at de her skulde indrette en Krudtfabrik. Med Kongens Tilladelse gav de Etablissementet Navnet *Frederiksværk*, og hermed begynder *Værkets* Historie.

Men de to Mænds Planer viste sig hurtigt at gaa langt videre, end det oprindelig havde været Tanken. Benyttende sig af, hvad der fandtes, anlagde de strax et Metal-kanonstøberi, og i Oktbr. 1756 fremkom de yderligere med Forslag om Indrettelsen af en Ankersmedje, der skulde kunne forsyne hele Søetaten med Ankere, og af et Valseværk, der efter deres eget Udtryk »er Fundamentet til alle Slags Krigsarmaturer«. Til alt dette behøvedes der imidlertid Plads. Vel havde allerede Peyrembert mod en aarlig Afgift til de omboende Bønder af 80 Rdl. faaet overladt et betydeligt Stykke Land langs Aaen lige til dens Udløb, 225 Alen nord, 300 Alen syd for den; men det forslog ikke paa langt nær til det Omfang, Classen vilde give Anlægget og navnlig Krudtfabrikken, der skulde have saa mange Krudtmøller, at de ikke alene kunde forsyne Kongens Tjeneste, men bestride det hele Lands For-

nødenhed med Krudt. Desuden savnedes der Arbejdskraft, og baade af den ene og den anden Grund androg de to Mænd derfor om at faa overladt Bønderbyerne Brederød, Sonnerup, Vinderød og Evetofte med tilhørende Hoveri. Kunde de ikke opnaa dette, »Et og alt«, som Classen kaldte det, truede de med at opgive det hele. Men vilde man gøre dem den ønskede Indrømmelse, stillede de ogsaa store Ting i Udsigt.

Der, hvor Kongen nu kun havde 30 fattige Bønder, der tilbragte deres Liv i Ørkesløshed og med at saa Sandhavre, vilde han med Tiden komme til at besidde en Koloni af nogle hundrede nyttige og velformuende Haandværkere. Frederiksværk vilde blive Danmarks Birmingham, og Landet vilde her komme til at eje en Herlighed, som ingen anden Nation havde Magen til. Hverken Trusler eller Løfter hjalp dog noget. Andragendet strandede paa Rentekammerets bestemte Vægning ved at afstaa noget af Kongens Domæner. Det viste sig da ogsaa, at Værket, i alt Fald foreløbig, godt kunde undvære Udvidelsen. Anlægget voxede og trivedes trods Afslaget, Fabrikaterne, baade Kanoner og Krudt, faldt i det hele godt nok ud, og der var da ogsaa paa allerhøjeste Sted idel Tilfredshed med, hvad der udrettedes. Støttet af Frederik V.s almægtige Yndling A. G. Moltke kunde Classen som oftest faa det, netop som han ønskede det. Forgæves modsatte Landetatens Generalkrigskommissariat sig hans tidt urimelige Fordringer, forgæves søgte Amtmanden i Frederiksborg Amt at værne Bønderne mod hans Overgreb. Værket *skulde* have de store Leverancer af Kanoner og Krudt, ganske uanset, om dets Priser var endogsaa meget højere end andres, og hvad angik de høje Embedsmænds Tilsyn med, at Bønderne ikke blev gaaget for nær, saa fik Overjægermester og Amtmand Ordre til, at de af yderste Evne og paa alle mulige Maader skulde søge at befordre

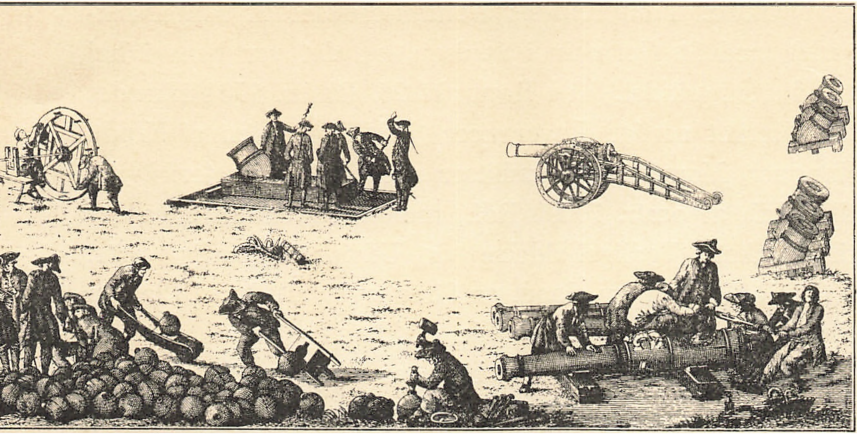

Værkets Fremgang og Nytte, ja selv om Interessenterne i et eller andet gik for vidt, skulde de dog ikke forurolige dem med Processer, men indberette Sagen til vedkommende Kollegium og afvente Kongens Resolution. Altsaa skulde Værkets Ejere i Virkeligheden ikke have andre over sig end Gud og Kongen. Med den Tilbøjelighed til at danne Stater i Staten, der er et saa mærkeligt Træk hos Moltke, Bernstorff og de andre Stormænd i Kredsen om Frederik V, havde man ogsaa til en vis Grad stillet Frederiksværk udenfor Lands Lov og Ret.

Man skulde synes, at mere kunde vanskeligt naas, og dog blev Forholdet fra 1761 om muligt endnu gunstigere for Classen.

I Decbr. 1760 udtraadte Fabritius af Interessentskabet, og fra 1. Januar 1761 — Resolutionen faldt dog først i Februar — overtog Kongen for 130000 Rdl. Frederiksværk som sin Ejendom.

I Virkeligheden ændredes der dog herved for Classens Vedkommende intet i hans Stilling. Han skulde beholde Inspektionen over Værket, og Kongen udtalte udtrykkelig, at »Vi have intet derimod . . . at han dermed efter eget Behag maa skalte og valte, som han vil, og følgelig bygge dertil, hvad han lyster«, i Sandhed en for Classen højst

behagelig, men egentlig ikke for Staten i samme Grad betryggende Ordning. Den 27. Juni 1761 fandt Overleveringen Sted, og, som det med Rette er blevet sagt, Classen overleverede det, og Classen modtog det. Frederiksværk var og blev Classen.

I Aarene omkring 1760 var Krigen stadig de danske Grænser nær; Hæren maatte derfor holdes paa Krigsfod og blev endog en Tid lang, da Danmark alvorligt truedes af et Angreb fra Rusland, dreven op til en usædvanlig Størrelse. Disse Rustninger kom i høj Grad Frederiksværk til gode. Indtil Sommeren 1762 var Værket fuldt optaget og leverede Regeringen betydelige Mængder Kanoner, Kugler og Krudt. Til Tider synes det næsten at være bleven Classen for meget. Han havde dengang i Arbejde omtrent 300 Mennesker, af hvilke dog henved et halvt Hundrede var Kvinder og omtrent lige saa mange skrøbelige gamle Mænd, som han ikke havde megen Gavn af, men der var ingen andre at faa.

Tilmed rasede epidemiske Sygdomme paa Værket. Men Classen førte det, uanfægtet af alt, med fast Haand videre, og bød der sig en Lejlighed til at optage en Handske, tilkastet ham af hans høje Foresatte, Generalkommisariatet, gik han heller ikke af Vejen derfor.

I Oktbr. 1763 afløstes Kommissariatet af Krigsdirektoriet med St. Germain i Spidsen, og det var ham i høj Grad venligsindet. Ved Kontrakt 20. Oktbr. 1764 sikredes der Værket aarlige Leverancer til Militæretaten af Krudt, Kanoner, Mørsere og Haubitser samt Artillerimateriel, ialt til Beløb af omtr. 70000 Rdl., men desuden tilstodes der til Værkets Vedligeholdelse og Udvidelse aarlig omtr. 50000 Rdl. Der blev slaaet en Streg over alt, hvad Classen skyldte Staten, og der skulde endda udbetales ham over 100000 Rdl. som Afgørelse af hans Mellemværende med den. Selvfølgelig benyttede han, forsaavidt det ikke var sket i Forvejen, den gunstige Situation til at virkeliggøre en Del af sine mange og meget forskelligartede Planer. Saaledes blev der gjort Forsøg med at væve Messing- og Hesthaars Sigtetøj, men de mislykkedes saavel som Forsøg paa at trække Messingtraad. Et nyanlagt Teglværk kunde ligesaa lidt betale sig som en ny Agat- eller Slibemølle. Man lavede Kareter, Chaiser og Vogne med samme Resultat, og ikke bedre gik det med en Voxdugsfabrik, medens en Fajanceovns- og Digelfabrik, hvis Fabrikater dels faldt uheldigt ud, dels blev for dyre, sank ned til at blive et ganske almindeligt Pottemagerværksted.

Det var endda langtfra de eneste ny Industrier, der prøvedes. For blot at nævne noget, indrettedes der f. Ex. ogsaa et Gørtlerværksted og en Reberbane. Alt dette kostede naturligvis mange Penge, der kunde have været anvendt bedre, men der blev endda Raad til store Forbedringer og Nybygninger til Fremme for den Del af Virksomheden, der havde Betydning, og som fik Varighed. Det var i Virkeligheden i disse Aar, at Frederiksværk fik sin endelige Skikkelse og i Hovedsagen det Præg, det har bevaret til den Dag i Dag.

Allerede tidligere var der bygget et Bindingsværks Gæthus med Bræddetag; det ombyggedes og stod i det

væsentlige uforandret endnu 1830. Krudtværkskanalen og Afløbskanalen til Fjorden, der lagdes vinkelret paa den første, gravedes. Ligeledes indrettedes fra nyt forskellige Bygninger til Krudttilvirkning.

Af andre Nybygninger fra samme Tid kan nævnes 26 lette Bindingsværkshuse, som for største Delen stod endnu 1830 i deres sortegraa Overtræk, og af hvilke enkelte er bevarede til den Dag i Dag, 7 Krudttaarne, eet af Sten til

Salpeter, Melmølle, Grynmølle, Slibemølle, Savmølle, Teglbæreri, Skibsbroen og m. m.

Det var saaledes ikke lidt, der i disse Aar var udrettet. Ifølge Tscherning beregnedes alle de i Classens Bestyrelsesaar gjorde Bekostninger til 334875 Rdl., hvad dog muligvis er lovlig højt regnet. Pengene hertil fik han dels gennem de betydelige Leverancer til Militæretaten, dels som Betaling for de store Presenter, han efter Overenskomst med Kommercekollegiet sendte til Sørøverstaten Algier — Danmark fulgte heri kun andre europæiske Handelsstater Exempel —, og som Aaringer igennem blev en af Frederiksværks allervigtigste Indtægtskilder.

1766 døde Frederik V, Moltke mistede hurtigt al Ind-

flydelse, og nu kom der en urolig Tid for Classen og Frederiksværk. Under den ny Konge, hos hvem Sporene til Sindssygen — om end umærkelige for de fleste — allerede havde vist sig, kunde ingen vide sig sikker for, hvad den næste Dag vilde bringe. Snart havde een Yndling, snart en anden Kongens Øre, og med disse skiftende Indflydelser fulgte de bratteste Omsving i Regeringens Beslutninger. Til en Begyndelse saa det godt nok ud for Værket. St. Germain, der en Tid havde været fjernet, kom atter i Spidsen for Krigsdirektoriet, og i Juni 1767 sluttede dette med Classen en foreløbig Kontrakt, der fik kgl. Stadfæstelse, og i Kraft af hvilken Frederiksværk fra 1. Januar 1769 kvit og frit skulde overdrages Classen til evig Arv og Eje, og allerede fra 1. Januar 1768 skulde Kronborg Geværfabrik overlades ham paa ligesaa gunstige Vilkaar. Endelig skulde der for 30 Aar indgaas Kontrakt med ham om, at han mod et fast aarligt Vederlag af 120000 Rdl. skulde levere Staten bestemte Mængder Krudt, Kanoner og Geværer m. m. Kontrakten oprettedes virkelig ogsaa paa forventet kgl. Approbation, men kort efter, endnu inden Udgangen af Aaret 1767, var St. Germain styrtet og forvist af Landet.

Muligvis har personlige Motiver spillet en Rolle hos de ny Magthavere, men man tør dog neppe bebrejde dem, at de ønskede hele denne mærkelige, for Staten mildest talt lidet fordelagtige Transaktion nærmere undersøgt, og at de derfor nedsatte en Kommission til nærmere at granske den.

Det vigtigste Medlem i denne Kommission var den udmærkede Retslærde, Henrik Stampe, og da han nærede megen Tvivl om, hvorvidt man kunde faa Kontrakten omstødt ved Dom, foreslog han en helt ny Overenskomst, ifølge hvilken Classen skulde frafalde alle ved den ældre erhvervede Rettigheder og i Stedet for mod en Købesum

af 100000 Rdl. blive Ejer af Frederiksværk med de derpaa staaende Huse, Bygninger, Indretninger og alt dertil hørende saavel som det dertil henlagte Bøndergods i Kregome, Vinderød, Torup og Melby Sogne, ialt af Hartkorn 796 Td. 7 Skp. 3 Fdk. (se S. 17), og paa denne Ordning gik Classen ind, om end selvfølgelig ikke med Glæde. Saa forvænt som han var, med at blive føjet af Magthaverne, betragtede han det som en Uret, der her var øvet imod ham, og til sine lydelige Beklagelser over de Betingelser, der her var budt ham, knyttede han Forsikringen om, at kun patriotisk Iver for at redde et Foretagende, der havde bragt Landet baade Ære og Fordel, havde faaet ham til at gaa ind derpaa. Helt uden Grund var disse Klager ikke, forsaavidt som der ved Overenskomsten ikke var sikret ham nogensomhelst Leverancer til Staten, og uden saadanne kunde Værket vanskeligt bestaa, men paa den anden Side: var der virkelig i de forløbne Aar anvendt saa store Summer paa dets Indretning, som han selv opgav, saa maatte det dog siges i og for sig at være en udmærket Forretning at faa det hele overladt for 100000 Rdl. Endelig, var end hans Skuffelse stor, saa kunde han dog umuligt vente, at de ny Mænd, som nu var ved Roret, og som næppe alle var ham lige venligt sindede, roligt skulde se paa, at han gjorde Staten til sin Malkeko, og det vilde den efter Kommissionens dog sikkert ikke uangribelige Beregninger være bleven, idet den 30aarige Kontrakt vilde have bragt ham et Overskud af ikke mindre end henved 2 Millioner Rdl.

I Aarene efter 1768 kommer Misstemningen og Bitterheden over den ny Ordning oftere frem i Ytringer om, at det bedste vilde være, om Kongen igen afkøbte ham Etablissementet. Han vilde afstaa det for mindre, end det havde kostet. Kun af Patriotisme vedligeholdte han dette Værk, hvis Mage ikke fandtes paa fremmede Steder.

I Virkeligheden var han dog ingenlunde daarligt stillet. Vel lykkedes paa dette Tidspunkt kun undtagelsesvis Forsøgene paa at benytte Forbindelser udenlands, men Hjemmet gav ham i Reglen nok at bestille. Saaledes forsynede han det asiatiske Kompagni med Krudt og Kugler baade til dets egne Besiddelser og til omboende Fyrster i Ostindien, og for Kommercekollegiet havde han Leverancen af de algierske Presenter til et Beløb af ikke mindre end 32000 Rdl. aarlig. Allerede tidligt i Aaret 1769 genoptog Landetaten sine Bestillinger af Skyts hos Frederiksværk, og to Aar efter kom han i Anledning af Brudet med Algier — hvortil det af ham leverede slette Krudt skal have været en medvirkende Aarsag — ogsaa i Forbindelse med Søetaten, hvorved der bødedes paa, at Gaverne til Sø-røverstaten en Tid lang ophørte. Imidlertid blev Samarbejdet med Marinen aldrig saa godt som med Landetaten. Baade nu og senere fandt Admiralitetet, og sikkert med Rette, hans Priser altfor høje. Desuden sprang de Mørsere, han skulde levere, ved Støbningen.

Struensees Styrelse gjorde altsaa intet Skaar i Værkets Virksomhed, men bragte det tværtimod en baade i Øjeblikket og i Fremtiden uvurderlig Støtte derved, at Struensee genindkaldte General Huth, hvem St. Germain havde fordrevet, og med denne fremragende dygtige Militær, der i en lang Aarrække, baade under Guldberg og Kronprins Frederik, var den ledende Mand i det danske Artilleri, kom Classen til at staa paa den allerbedste Fod. Saaledes var Huth ikke uden Del i, at Classen fik en Erstatning paa 35000 Rdl. for Tab, han tidligere skulde have lidt, men meget mere betød det, at det under de Reformers, Huth gennemførte i Artilleriet, kom til det nøjeste Samarbejde mellem de to Mænd. Det overdroges Classen at omstøbe Hærens gamle Metalkanoner, et Arbejde af det Omfang, at det først var færdigt 1795. Hvor stor Betyd-

ning Classens Virksomhed i det hele har haft for det danske Artilleri, fremgaar deraf, at Frederiksværk fra 1757 til 1793 præsterede ikke mindre end 1912 Metalkanoner, Mørsere og Haubitser. Alene indtil 1772 havde det leveret 900 Stykker Skyts, 3,300000 Pund Krudt og 200000 Jernbomber og Granater m. m. Ogsaa efter 1772 fortsattes Krudtleverancerne; i dette Aar præsteredes saaledes for 50000 Rdl. Men det frederiksværkske Krudt skal ogsaa have været fortræffeligt og navnlig af stor Styrke.

Det synes, at Classen efter fransk Mønster har optaget en tidligere her i Landet benyttet, men atter opgivet Fabrikationsmaade, idet han stampede Krudtet, i den første Tid i Trækummer, senere i støbte Metalmortere, medens man vistnok ellers i Almindelighed sammenarbejdede dets Bestanddele i et Mølleværk mellem Møllesten.

Classen skal have forstaaet sig særlig godt paa at blande Kanonmetallet (Broncen), og det af ham tilvirkede Skyts skal ogsaa i den Retning have været noget fortrinligt. Derimod mislykkedes et Forsøg paa at støbe Jernkanoner og blev siden ganske opgivet.

Som de Mænd, Classen knyttede til sig, var Praktikere og kun Praktikere, har han sikkert selv i det væsentlige bygget paa de Erfaringer, han i en lang Virksomhed havde gjort. Muligvis har han siddet inde med det meste af den Teori, man paa den Tid kunde have, og som kunde erhverves ved Læsning, men det var i hvert Fald ikke meget. Derimod tyder alt paa, at han har været et mekanisk Snille af høj Rang, at han har forstaaet at tilegne sig og benytte alt, hvad der kunde læres af selve Arbejdet under dets Gang, og hans personlige Indsats i Virksomheden kan derfor vanskeligt vurderes for højt. Men hele Arbejdsordningen og de anvendte Metoder fandt ogsaa i høj Grad Anerkendelse hos Fremmede, der besøgte Værket, og han selv nød i ikke ringere Grad Regeringens Paaskønnelse.

Han blev Generalmajor og hvid Ridder og endnu i Guldbergs Tid Excellence.

Men var Arbejdet godt, saa var det heller ikke billigt, og det synes, som før berørt, at Regeringen til Tider har maattet betale ham endogsaa ret glubende Priser. Overhovedet var han jo ikke alene den dygtige Fabrikant, men ogsaa et udpræget Forretningstalent. Tscherning siger, at en Del af hans Rigdom skyldtes heldige Handelsspekulationer, ligesom han ved at berette om en meget indbringende Kontrakt om Levering af Krudt og Kanoner til de nordamerikanske Fristater, om hvilken Broderen, den senere Gehejmekonferensraad P. H. Classen, skal have forhandlet med Franklin under et Ophold i Paris.

Det er før berørt, hvorledes det første Forsøg paa at faa Kongen til at overlade Fabritius og Classen Byerne Brederød, Sonnerup, Vinderød og Evetofte strandede paa Rentekammerets Modstand. Ikke heldigere var de med et senere Andragende om at faa overdraget alt Land paa begge Sider af Aaen i en Udstrækning af paa hver Side 1600 Alen, ialt 660 Tdr. Land. Nogen Plads at udvide sig paa naaede de dog at faa, og hvad der havde været dem det vigtigste ved det første Andragende, Hoveriet af de 31 Bønder og Husmændene i de 4 Smaabyer, indrømmes dem ligeledes senere, trods Modstand baade fra Regimentsskriver, Amtmand og Rentekammer, og saa fik endda, som ogsaa før omtalt, de høje Embedsmænd paa Amtet Ordre til ikke at forurolige Værkets Ejere med Proces, selv om de begik Overgreb, hvad Classen i vidt Omfang benyttede sig af. Bønderne kunde klage, saa meget de vilde, Amtmanden paavise, hvor »despotisk« der blev gaaet frem mod dem — Intet hjalp overfor den evig og altid tilbagevendende Henvisning til Værkets Betydning for Landet i Almindelighed og Forsvaret i Særdeleshed og til, at der nu levede 300 Familier paa en Plet, der før

knap havde kunnet nære 80 Kvæghøveder. 1764 naaede Classen endelig det store Maal »Et og alt«, som han i sin Tid havde stillet Fordring om, og mere end det, idet Bøndergodset i Kregome, Melby og Torup Sogne samt Halsnæs, Borup og Hagelse Skove henlagdes under Frederiksværk. Endvidere fik Godset sin egen Jurisdiktion, ved at det blev gjort til et selvstændigt Birk. Fabrikken fik Toldfrihed for alle Raamaterialier, dens Svende og Lærlinge skulde der skaffes Lavsret. Til Vagt og Arbejde henlagdes der henved 100 Soldater og militære Arbejder, der skulde lønnes og beklædes af Militæretaten.

Af andre Privilegier, der enten allerede var tillagt Værket, eller som det senere fik, kan nævnes Ret til at holde et Værtshus og opsætte en Kornmølle samt Ret til at bage, brygge og brænde Brændevin, dog kun for dets egne Beboere. Endvidere fritoges Arbejderne for at svare Familie- og Folkeskat, ligesom der ikke kunde gøres Arrest for Gæld hos dem paa deres Person, Løn eller Værktøj.

Det var dette Gods med de dertil knyttede store Rettigheder, der 1768 overdroges Classen. Men det blev ikke herved. Foruden mange større og mindre Indrømmelser Tid efter anden fik han 1773 27 Td. Hartkorn af Godset gjort til Hovedgaardstaxt og oprettede heraf Hovedgaarden Arresødal, ligesom han senere fik Tilladelse til paa Halsnæs at oprette Hovedgaarden Grønnæssegaard. Endelig fik han 1778 Amtmandsrettighed paa Godset, hvorved det unddroges Tilsyn af Amtmanden i Frederiksborg, medens Classen fik samme Myndighed, som Greverne og Baronerne havde paa deres Godser.

Spørges der, hvorledes Classen udøvede den store Magt, der var lagt i hans Haand, saa maa det vistnok siges, at han ikke var enten nogen god Husbond for sine Bønder eller hvad vi vilde kalde en god Arbejdsgiver. I sit

Testamente havde han ganske vist fastsat, at Bøndernes Hoveri skal »bestemmes paa den allerømmeste og lem-fældigste Maade«, ligesom at de skal forhjælpes »til at und-gaa alt Fællesskab og til at indrette deres Jordbrug paa fordelagtigste Maade«, men i hans levende Live mærker man intet til disse ømme Følelser for Bønderne. Baade paa Frederiksværk og paa hans store falsterske Godser stillede han de største, tidt aldeles ubillige Krav til dem, netop hvad Hoveriet angik, og særlig paa Frederiksværk brød han sig fejl om deres lovlige Rettigheder, men traadte dem Gang paa Gang hensynsløst under Fødder, hvad der fremkaldte de før omtalte hyppige Klager til Regeringen. Med Hensyn til Arbejderne oplyses det i en Erklæring, afgiven i Oktbr. 1770 under Eds Tilbud af 8 Mænd i overordnede Stillinger paa Værket, at Daglønnen for dets Arbejdere var fra 20 til 32 β, medens samtidig Amtsmestre gav en Svend paa Landet 3 til 4 Ƴ daglig. Dette er jo i og for sig betegnende; men værre var det, at Classen fra 1768, da han selv blev Ejer af Værket, ind-førte det i sine Følger for Arbejderen oftest saa uheld-svangre Trucksystem, i Kraft af hvilket der helt eller del-vis ydes Varer i Stedet for Penge, — vistnok det eneste Exempel paa, at det, i alt Fald i større Udstrækning, er blevet benyttet enten i Danmark eller Norge.

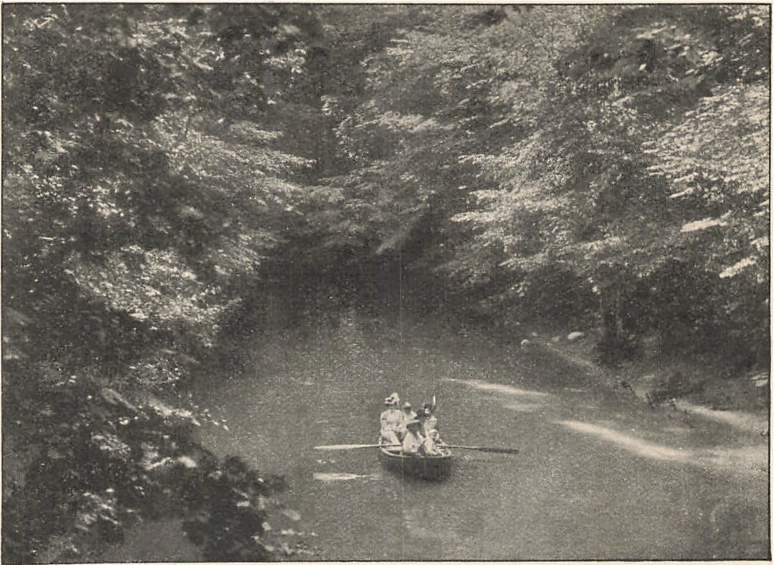
Det praktiseredes i Frederiksværk paa den Maade, at der indrettedes forskellige Magasiner eller Udleverings-steder, hvor snart sagt alle mulige Varer kunde faas til nærmere fastsatte Priser, saaledes Mel, Mælk, Øl, Brænde-
vin og Fedevarer, endvidere Kramvarer, Brænde og Sten-
kul, ja en Tid lang endogsaa Klædningsstykker. Her kunde nu Arbejderen tage saa godt som alle sine Fornødenheder paa Bog, og ugentlig blev der saa gjort Afregning paa Etablissementets Kontor, hvorved rede Penge næsten gan-ske forsvandt af Omsætningen paa Værket. Men denne

nemme Maade at forskaffe sig, hvad der behøvedes i Hjemmene, viste ogsaa her sine uheldige Virkninger for Arbejderne. Næsten alle bleve de gældbundne, »og«, som Tscherning udtrykker det, »deres Husforfatning led betydelig.« Den lette Adgang til at faa Brændevin medførte Drikfældighed, som blev til en almindelig herskende Last. Dette almindelige Indtryk af, at han havde en haard Haand overfor sine ringere Undergivne, svækkes ikke ved, at han gerne vilde hjælpe dem til at dygtiggøre sig, eller ved at han, som det hedder, ønskede at se muntre Ansigter og Enighed, uden Kiv og Trætte.

Maa det saaledes siges, at Classen har været en ret hensynsløs Godsejer og en Fabriksherre, der ikke saa i synderlig Grad paa, hvad der tjente hans Arbejdere til Bedste, saa skal naturligvis ikke hermed være nægtet, at han kan have vist Velvilje mod mange enkelte. Tør man slutte af P. Falsters Skildring, maa han endda have haft ikke ringe Evne til at vinde dem, der under hans store Virksomhed kom til at staa ham nærmere og var hans egentlige Støtter ved Arbejdet.

En ganske særlig Fortjeneste, som den Dag i Dag ikke nok kan paaskønnes, har Classen indlagt sig ved sin aldrig hvilende Iver for at faa Frederiksværk og dets Omegn tilplantet og Vejene forsynede med Alléer. For Aaens Vedkommende var det en Nødvendighed at faa Skrænterne bevoxede, da Sandet ellers vilde skride ud og hindre Vandet i dets fri Løb. Og hvad den øvrige Beplantning angaar, gælder det vel, at den i det mindste til Dels var paabudt af Hensynet til, at Sandflugten fra Bakkerne maatte dæmpes og Læ tilvejebringes, men læser man Falsters Skildring, faar man et levende Indtryk af, hvor kært og magtpaaliggende dette Arbejde har været Classen. Han har hverken sparet Penge eller Tid og Kræfter for at faa det udført, netop som han ønskede det, og selv om det

nok saa ofte slog fejl saa paa et Punkt, saa paa et andet, trættedes han ingen Sinde. Forsøg fulgte paa Forsøg, og de spæde Spirer hægedes og plejedes paa det omhyggeligste for at faa dem til at slaa Rod og komme i Væxt. Mangt og meget af, hvad Classen lod plante paa Frederiksværk, er vel ved Tidens Ugunst visnet hen, men de dejlige Skove paa Bakkerne og ved Aaens Bredder vil

dog bestandig staa som et af de varigste og smukkeste Minder om hans Virksomhed.

I de senere Aar af hans Liv svækkedes Interessen for Frederiksværk, uden at den dog helt tabte sig, hvad der kan ses af, at han kort før sin Død beordrede et Jernskære- og Valseværk anlagt. Men iøvrigt foretoges der, efter hvad Tscherning meddeler, fra 1785 intet nyt, og tør man tro ham, kom det meste i Classens sidste sygelige Tid i Forfald. Denne ringere Interesse for Byen og Etablissementet, der dog i egentligste Forstand var hans Livsværk, kan noget have sin Grund i, at en anden nationaløkono-

misk Opfattelse end den, der var hans Ungdoms, havde arbejdet sig frem og grebet ogsaa ham.

Det var Merkantilismens stærke Hævdelse af, at et Lands Velstand beror paa Udviklingen af dets Handel og Industri, der havde kaldt Frederiksværk til Live, men denne Opfattelse havde maattet vige Pladsen for Fysio-kraternes Lære om, at det var et Lands naturlige Rigdomskilder, der burde fremhjælpes, de i Jorden bundne Kræfter, der skulde udløses, og dette havde for Danmarks Vedkommende medført, at man af alle Kræfter støttede Agerbruget og greb Bønderne under Armene. Disse ny Ideer har vel ogsaa øvet deres Indflydelse paa Classen og bidraget til, at Godsstyrelsen i stigende Grad optog ham, men Sygelighed og Følelsen af, at han ældedes, har sikkert ogsaa gjort deres. Vel var han langtfra aflægs, men som saa mange andre dygtige Mænd i det 18. Aarh. har han vistnok forholdsvis tidlig følt sig gammel, og det rolige Liv som Godsejer har da maattet forekomme mere tiltrækkende end Fabriksejerens opslidende Virksomhed, der fra Dag til Dag lagde Beslag paa sin Mand.

Da den barnløse Classen døde d. 24. Marts 1792, efterlod han sig et Testament, i Kraft af hvilket hans samlede Formue skulde gaa til Oprettelsen af det Fideikommis, der bærer hans Navn, og som senere paa mange Maader har stiftet saa stor Gavn. Dog var Frederiksværk undtaget. Det skulde tilfalde Kronprins Frederiks Svigerfader Carl af Hessen.

III. FREDERIKSVÆRK SOM CARL AF HESSENS EJENDOM

ØRST 1793 overtog Landgreven Værket ved Generalkrigskommissær Albert Sebastian Hassler, som beskikkedes til Administrator for det. Der udbetaltes 175000 Rdl. for Beholdningerne, og desuden skulde der aarlig svares 7000 Rdl. til Fideikommisset, som paa sin Side tilstod Fattigvæsenet 7000 Rdl. aarlig og paatog sig Vedligeholdelsen af Vinderød Kirke, efter at den var ombygget og prydet med Classens Monument.

Inden Overdragelsen var Godset og Etablissementet et Aarstid blevet bestyret af Fideikommisset, der havde gjort, hvad der stod i dets Magt, for at bøde paa de store Mangler, hvoraf baade det ene og det andet led, men uden synderligt Held. Anderledes blev det, efter at Landgreven havde overtaget Frederiksværk, hvor han, som det udtales af E. P. Tscherning, der 1794 blev dets Inspektør, fandt en vid Mark for sit Fædrelandssind og sin Menneskekærlighed. Godsets Bønder og Værkets Beboere var lige forarmede. Broer, Sluser og Vandledninger trængte til Reparation. Vejene var i slet Tilstand og Skolerne for faa.

Paa Godset blev nu i Løbet af faa Aar Udskiftning og Udflytning af Gaardene tilendebragt. Hoveriet hævedes mod en rimelig Afgift, og Arresødals Hovedgaard nedlagdes. Dens daarlige Jorder blev enten udparcellerede til Husmænd i Værkets Tjeneste, der tidligere havde boet i langt fraliggende Byer, eller bortforpagtede til Beboere paa Værket.

Paa *Værket* brød man ganske med Trucksystemet. Udleveringen af Naturalier og andre Livsfornødenheder ophørte, og Arbejderne fik ugentlig deres hele Fortjeneste kontant udbetalt. Brænderi, Bageri, Krohold, Fedevareudsalg og Kramhandel bortforpagtedes. Ved alt dette forbedredes Beboernes hele Forfatning overordentlig.

Af andre betydningsfulde Foranstaltninger kan nævnes, at Skovene indhegnedes med Stengærder, og at Plantningerne fortsattes med Kraft. Alle Broer paa Værket ombyggedes, og Stenbroen ved Arresødal indrettedes med 2 Buer og 4 Stigbord. Grundværkerne for Dreje- og Boreværket, Melmøllen og Krudtværket omlagdes fra Grunden.

Samtidig med, at disse store Foretagender gennemførtes, kom der nyt Liv i Fabriksvirksomheden, som i en Række Aar havde staaet saa temmelig i Stampe. Store Leverancer, deriblandt af Spiger, Søm og Forhudningsplader til Frankrig, af Krudt baade til Frankrig og Østrig, foruden alt, hvad der leveredes til den danske Stat, nødvendiggjorde fra 1794 en Udvidelse af Bedriften og en Forøgelse af Arbejdernes Antal. Nogle af disse kom fra København, andre maatte indforskrives fra Udlandet, da man omkring 1800 optog helt nye Grene af Jern- og Staalfabrikationen. Saaledes kom Mesteren Westergreen med en Del Svende fra Sverrig, da man begyndte at tilvirke Knive og Sabler. Navnlig Knivfabrikationen fik efterhaanden stor Betydning for Værket. Den betalte sig ganske godt, og det var forsvarligt Arbejde, der i den Ret-

ning præsteredes. Ogsaa en Fabrik for Agerdyrkningsmaskiner indrettedes ved Hjælp af en Skotte, John Wilson, der var en praktisk dygtig Mand, som Frederiksværk kunde takke for Uddannelsen af en hel Del flinke Arbejdere, der af Wilson lærte at bygge og reparere Maskiner. Saalænge det var gode Tider for Landmanden, trivedes denne Gren af Fabrikationen godt nok; senere gik det tilbage med den. Endnu kan det nævnes, at Værket en Tid lang var beskæftiget med noget tilsyneladende saa fjerntliggende som at raffinere Sølv.

Det er forstaaeligt, at Tscherning under denne store Udvidelse af Virksomheden kunde føle Trang til at forøge sine Kundskaber paa det tekniske Omraade og sætte sig ind i, hvordan man greb Tingene an andre Steder. Han foretog derfor ogsaa i Aarene 1797 og 1798 Rejser til forskellige Fabrikssteder i Tyskland og Sverige.

Englændernes Angreb paa Danmark 1801 gav Værket et yderligere Opsving. Det skaffede det saa store Bestillinger af Kyst- og Fæstningsaffutager o. lign., at der i mere end et Aar arbejdedes Dag og Nat i alle Værksteder. Saa travlt havde man vel ikke vedvarende, men den stadige Krigstilstand i Europa i de følgende Aar bidrog dog ikke lidt til fremdeles at holde Værket i god Drift.

Man kunde efter den her givne Skildring tro, at der i disse Aar var stærk Fremgang for Frederiksværk paa alle Omraader. Tidsyneladende var det vel ogsaa saa. Det var, som Tscherning siger, Hasslers brændende Ønske at gøre Frederiksværk til »et fuldkomment Fabrikssted«, og Landgreven lagde ingen Tømme paa hans Iver. Tværtimod. Der rejste sig Bygning ved Bygning, ialt 32, og der forsøgte saa med eet Anlæg, saa med et andet. Værket fik Garver og Skomager, Hattemager og Naalemager, Nagel-smed, Kunstsmed og Bogbinder, svensk, tysk og engelsk Brændevinsbrænderi, Spinde- og Kartemaskinefabrik, Jern-

kompositions-Kanonstøberi og Kobbervalseværk, ja endogsaa en Alkemist. Det var selvfølgelig for meget af det gode og meget mere, end enten Hassler kunde magte eller Kassen holde til. Han var en saare brav og retsindig Mand med de redeligste Hensigter, desuden et opvakt Hoved, der hverken manglede Overblik eller Evne til at beregne, men han var godtroende, savnede Indsigt i det, han her var sat til at styre, og var desuden overvældet af andre Forretninger. Han lod sig derfor hyppigt tage ved Næsen og anvendte store Summer paa ganske haabløse Foretagender. Det endte da, som det maatte, med stor Uorden i Regnskaberne og et vistnok meget betydeligt Underskud, hvad der græmmede ham saa meget, at han skal have taget sin Død derover. Allerede Aaret før, 1804, havde dog Landgreven overdraget Værket til sin Svigersøn, sikkert fordi han var kørt fast og følte, at Opgaven oversteg hans Kræfter.

IV. FREDERIKSVÆRK SOM FREDERIK VI.s PRIVATEJENDOM

INDEN Overdragelsen til Kronprinsen fandt der en Vurdering Sted, ved hvilken den samlede Ejendom, med Fradrag af den derpaa hvilende Gæld, sattes til 690000 Rdl. Gaar man ud fra, hvad der i Tidens Løb var anvendt paa Gods og Værk, har det muligvis, skønt Summen synes høj, ikke været for meget, men ingen, der kendte Forholdene, har kunnet tro, at Frederiksværk, som det hidtil var drevet, skulde kunne forrente en saadan Sum. Præses i den Kommission, der paa Kronprinsens Vegne modtog Ejendommen, Generalmajor F. G. Haxthausen, har ogsaa haft Øje herfor og gjorde i den korte Tid, han stod for Styret, hvad han evnede for at bringe Værket paa Fode. Saaledes skyede han ikke endog ret betydelige Pengeofre for efterhaanden

at faa fjernet de mange ørkesløse og unyttige »Kunstnere«, som Tscherning kalder dem, der var hidkaldte af Landgreven. I deres Sted ansattes Tid efter anden Indfødt, der ikke fik Forskud, men begyndte smaat, og af hvilke enkelte ved deres Haandtering arbejdede sig frem til ret velstaaende Folk.

Da Kommissionen havde løst sin Opgave, udnævntes der en Administration for Værket og Godset, hvis Formand var Hassler, der dog snart efter døde, og som iøvrigt bestod af Generalkrigskommissær C. F. Grove og daværende Stabskaptajn, senere Generalmajor F. C. Clausen. For Godset stod som Inspektør Stiftslandinspektør Fensmark indtil 1810, da Fuldmægtig Reinsholm udnævntes til Forvalter, Værket styredes endnu i en lang Aarrække af Major E. P. Tscherning.

Tscherning var en baade velbegavet og dygtig Mand, fra hvem Sønnen, den senere Martsminister, synes at have arvet en Del af sine fremragende Egenskaber, og han har utvivlsomt med Ære fyldt sin Plads. Men man tør næppe helt fritage ham for Skyld, naar det i Tidens Løb kom til adskillige Rivninger mellem ham og Administrationen. Ganske vist var Stillingen, som han selv har fremhævet, ikke let, idet han var og maatte være den ledende og dog i ikke ringe Grad var afhængig af Administrationen, som opholdt sig i København og hverken kunde have den Indsigt i Sagerne som han eller i Enkeltheder følge Værkets Drift. Men var han i Følelsen af sin bedre Viden ikke altid let at forhandle med, saa stod Administrationen vistnok ogsaa stundom lovlig stærkt paa sin Myndighed. I alt Fald er det vanskeligt i det foreliggende at finde tilstrækkelig Grund til det voldsomme Udfald, den rettede imod ham i en Indstilling til Kongen af Februar 1825, hvor den betegnede Tscherning som en Mand, hvis Egoisme og Herskesyge ingen Grænser kender, og som, for

at faa disse tilfredsstillende, tager ugrundet Anledning af enhver Ting for at chikanere og harme sine Foresatte ved Besværinger over formentligen tilføjede Fornærmelser.

Vistnok gav Kongen Administrationen Medhold, men det synes dog, som om den af en øjeblikkelig Misstemning her har ladet sig rive hen til at sige mere, end den vel kunde forsvare. Dette være, som det vil -- det er ikke let nu at dømme de to Parter imellem --, saa staar det fast, at der intet kan bebrejdes Tscherning for hans Handlemaade i Krigsaaret 1807, skønt han derved vakte Kronprinsens allerhøjeste Mishag, ja en Tid ligefrem var i dyb Unaade.

Hermed er Sammenhængen denne. Efter Englændernes Landgang var det lykkedes Tscherning at faa to Krudttransporter hver paa 250 Vogne ind til København. En tredje Transport paa omtrent 800 Vogne afgik d. 17. August om Morgenen under hans egen Ledelse, men stødte ved Herløv paa Englænderne. Af Transporten blev 21 Vogne afskaarne, men de øvrige lykkedes det at redde dels til Kronborg, dels til Frederiksværk. Da Fjenden imidlertid nu engang var i Bevægelse, fortsatte han til Værket, som han besatte d. 17. om Aftenen. Da Tscherning, som selv havde ført en Del af Transporten til Kronborg, fik Nys om Værkets Besættelse, skyndte han sig tilbage, og da det var ham klart, at han med det frivillige frederiksværkske Korps, der var oprettet 1800, men som ikke var for mere end Landeværn at regne, ikke kunde gøre Englænderne nogen Modstand, indledede han Underhandling med dem. Benyttende sig af deres Tro paa, at Stedet var stærkt befæstet, fik han Generalmajor v. d. Decken til at indgaa paa en overordentlig gunstig Kapitulation, ifølge hvilken vel det paa Værket forfærdigede Krudt skulde afgives til Fjenden -- hvad dog aldrig skete --, men Etablissementet iøvrigt som Kronprinsens Ejendom

stilles under Englændernes Beskyttelse, og alt dér forblive i den gamle Orden og i fuld Drift, ligesom det frivillige Korps paa samme Maade som hidtil skulde bevogte Værket. Man skulde synes, at denne Tschernings Handlemaade kun var egnet til at vinde Paaskønnelse, og det saa meget mere, som han benyttede den opnaaede gunstige Situation til ogsaa senere at yde sit Land udmærkede Tjenester. Naar Resultatet foreløbig blev det modsatte, er det dog ikke svært at se, hvad Grunden var. Som ogsaa andre Tilfælde viser, kunde intet i den Grad bringe Frederik VI i Harnisk, som at Undersaatter paa egen Haand indlod sig i Underhandlinger med Fjenden, og da nu oven i Købet Beretningen om det skete kom til ham i forvansket Skikkelse, grebes han af Vrede mod Tscherning og lod ham føle sin Unaade.

Det varede dog ikke længe, inden Tscherning fik Lejlighed til fuldt at retfærdiggøre sig og paany vinde Kongens Tillid, og det maa opfattes som et Udslag af denne ændrede Synsmaade, naar Frederik VI allerede 1808 reorganiserede det i Novbr. 1807 opløste frederiksværkske Korps' Artilleri- og Søafdeling, der under Tschernings Ledelse bestod til 1814. Som lønnede Officerer ved det ansattes forskellige af Værkets Betjente, deriblandt ogsaa Læreren. For dem saavel som for mange Husmænd paa Godset og Værkets Arbejdere, der gjorde Tjeneste i det, blev Besoldningen i den kommende trange Tid en god Hjælp.

Foreløbig havde det dog ingen Nød. Thi vistnok standse des Værkets Virksomhed en Tid lang ved Englændernes Landgang, der afskar det fra Omverdenen, men da de var borte, indløb der snart betydelige Bestillinger fra Militæretaten. I en Indberetning fra Slutningen af 1809 kunde Administrationen gøre gældende, at der nu var tilvejebragt taalelig god Balance, og at Underskudet, 6000

Rdl., væsentlig skrev sig fra Opbyggelsen af 2 ny Skoler og i det hele fra Skolevæsenets Forbedring paa Godset, og Kongen udtalte da ogsaa sin Glæde over den umiskendelige Fremgang. Men Herligheden varede kun kort, thi allerede 1810 erklærede Generalkommissariatet sig af Mangel paa Penge ude af Stand til at betale videre Fordringer. Dette Stød traf haardt. Hele Virksomheden havde nu i en Aarrække været indrettet paa at forsyne Militæretaten, og som Forholdene var, lod det sig ikke gøre hurtigt at lægge den om. Penge var der ingen af. Alle Materialier var dyre eller slet ikke at faa. Følgen var Forfald. Maskinerne stod i de nærmest følgende Aar delvis stille og fik end ikke de nødvendige Reparationer.

Som bekendt havde Landbruget under Krigen gode Kaar, og Godset led derfor intet. Dets Produkter betaltes godt, og Afgifterne svaredes i Sedler af ringe Værdi. Tscherning fortæller, at Forpagteren paa Grønnæssegaard et Aar klarede hele sin Afgift med Værdien af 10 Tdr. Rug eller 4 Favne Brænde, hvoraf der anvistes ham 24.

Skovene gik det i denne Tid, til stor Skade for Værket, haardt ud over. Administrationen havde ansat sit Kontorbud som Skovrider, uden at han forstod det mindste af Forstvæsenet. Da han desuden under Administrationens Besøg brugtes til at varte op, tabte han al Agtelse og forfaldt til Drik. Saaledes fik Skovene Lov til at skøtte sig selv, og Skovtyverierne tiltog meget. Yderligere huggedes der stærkt, og Resultatet blev da, som det maatte blive.

Medens iøvrigt det meste laa nede paa Etablissementet, havde Valseværket i nogle Aar ganske godt at bestille. Det hørte til de Indretninger, der skyldtes Carl af Hessen, og havde blandt andre Begunstigelser 1802 faaet en vis Toldfrihed. Nu kom det til at arbejde for Mønten og fik sin Tilvirkning af Kobberplader til Møntstykker meget

godt betalt. For den øvrige Del af Værket var det onde Aar.

Kun lidt efter lidt og uden at Omdannelsen lader sig følge i Enkeltheder, lykkedes det at faa Driften lagt om, saaledes at Frederiksværk fra at tilvirke Vaaben og Krudt, særlig for Militæretaten, gik over til at blive en Fabrik for almindelige Handelsvarer. At Omdannelsen var vanskelig, siger sig selv, men den var ganske nødvendig, hvis Værket ikke helt skulde sygne hen. Hvor fortvivlet det hele saa ud, fremgaar maaske bedst af, at Tscherning for at afhjælpe den ikke sjældent indtrædende Mangel paa rede Penge maatte udstede en Slags Anvisninger, Assignater, der ved Værkets Kredit holdtes i Kurs baade paa Godset og i Omegnen, dog stundom med noget Tab. Det sidste af disse Papirer indløstes først 1816. Lidt hjalp det vel, at der 1809 anlagdes en Raketfabrik, der senere blev til Raketkorpset. Oprindelig var det Mening, at denne Fabrik skulde have ligget paa Lilleøen ved Korsør, men dens Ophavsmand og Chef, Premierlieutenant A. A. F. Schumacher, den senere Opfinder af Espingolerne, fik den forlagt til Frederiksværk, hvor Korpset en Aarrække havde sit Sæde. Da Korpset oprettede sit eget Værksted, mistede Værket dets Arbejde, men Korpset tog stadig sit Krudt hos det.

Efter Krigen ønskedes der til Brug for Rakterne leveret en særlig Slags Krudt, Frankfurterkrudt, men Værket havde trods al Omhu vanskeligt ved at tilfredsstille Kunden. Først efter at Tscherning 1819 havde afskediget alle Krudtmøllekarlene og Salpeterkonerne og antaget helt nye Folk, lykkedes det at faa fremstillet en fuldkommen god Sats, og fra det Øjeblik tog Krudtværket sig saaledes op, at det kunde kappes med de bedste i Europa, og dette gode Resultat førte atter til, at det til begge Parters Tilfredshed fik Krudtleverancen til Søetaten, medens der

viste sig mange Vanskeligheder for atter at faa knyttet den gamle Forbindelse med Militæretaten. Den væsentligste Grund hertil var Mangel paa Driftskapital. Saaledes stod Kanonstøberiet ganske stille, og ikke meget bedre gik det med andre Grene af den engang saa blomstrende Virksomhed. Man var væsentlig henvist til at søge Afsætning for Værkets virkelig gode Fabrikater til Private, og efterhaanden lykkedes det ogsaa at faa et Marked for dem, især efter at der var aabnet et Udsalg i Helsingør og senere et andet i København. Dette skaffede Søgning fra flere Sider og foranledigede Oprettelsen af flere Udsalg i Provinserne. Men smaat var og blev det dog; Værket var kun en Skygge af, hvad det havde været i Classens Tid, og om noget Udbytte af de store Kapitaler, der stak i det, har der sikkert saa godt som aldrig i Frederik VI.s Tid været Tale.

Særlig galt var det med Valseværket, der, efter at Leverancen til Mønten var ophørt, Aar for Aar havde vanskeligere ved at klare sig. Det havde kostet 40000 Rdl. at indrette og var allerede i Carl af Hessens Tid blevet bortforpagtet til Th. English, der foruden Hjælp til Opførelse af en Bolig havde faaet et Laan paa 50000 Rdl. til Driftskapital. Han prøvede forskelligt, indrettede saaledes ogsaa et Valkeværk, men intet hjalp.

Trods Nedsættelse af Afgiften og Eftergivelse af ret betydelige Beløb kom han stadig dybere i Gæld til Værket, og mere end een Gang truede Frederik VI med retslig Forfølgelse. Da der i Sommeren 1826 atter blev Tale om at gaa frem med Loven imod ham, ansøgte han om enten at faa udvidet Brug af Vandet til Valseværket — hvad næppe vilde have hjulpet det mindste — eller om til næste Sommer at maatte fratræde Forpagtningen, der først udløb 1835.

Han skyldte da, foruden Laanet paa 50000 Rdl., endnu

26000 Rdl., og det var Administrationen klart, at lod man ham blive, vilde hans Stilling i Fremtiden efter al Sandsynlighed kun forværres. Den tilraadede derfor Kongen at tage mod hans Tilbud om som Erstatning at afstaa sine Ejendele — dem han selv vurderede til 36000 Rdl., mens Administrationen kun mente at kunne anslaa dem til 14000 Rdl. —, og Frederik VI resolverede da 9. Decbr. 1826, at English skulde fratræde Valseværket senest 30. Septbr. 1827 mod at afstaa Bygninger, Indretninger, Maskiner og Inventar, dog ikke sit Indbo, samt at han maatte blive boende til Foraaret næste Aar. I Sommeren 1827 indgav han Ansøgning om paa ny at maatte faa Valseværket i Forpagtning. Men det kunde der selvfølgelig aldeles ikke være Tale om, eftersom det efter al Sandsynlighed kun vilde have medført ny og større Tab, og der kunde det saa meget mindre, som man nu havde Tilbud fra en ganske anderledes solid Liebhaber, Handelshuset J. P. Suhr & Søn, der i Juni 1827 udtalte Ønske om at faa Valseværket i Forpagtning, naar der for hele Forpagtningstiden sikredes det Eneret i Kongens Riger og Lande paa Drift og Anlæg af Kobbervalseværk og det garanteredes, at Tolden paa fremmed valset Kobber i samme Tidsrum ikke nedsattes, hvilket sidste Krav dog senere frafaldtes.

Administrationen anbefalede, at der for et kortere eller længere Tidsrum gaves Værket en saadan Eneret. Entreprisen vilde strax koste Suhrs en 30—40000 Rdl., og det var derfor rimeligt, at de sikredes mod altfor stor Konkurrence, og kunde man ikke enes med Handelshuset, vilde en saadan Eneret gøre det lettere at finde en anden Lysthavende. Landets hele Forbrug af Kobber, der næppe oversteg 350 Sk \ddot{u} aarlig, kunde desuden meget vel bestrides af eet Valseværk.

Da Kongen var villig til paa nærmere af Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet angivne Betingelser at

indrømme saavel den ønskede Eneret som Bevarelse af den tidligere tilstaaede Toldfrihed for Raamaterialier, gik Kontrakten uden Vanskelighed i Orden, og forskellige Myndigheder opfordredes til fortrinsvis at tage det Kobberarbejde, der behøvedes i den kgl. Tjeneste, paa Frederiksværk, naar Fabrikaterne derfra var af forsvarlig Godhed og til de gangbare Priser. Kontrakten underskrevs d. 2. Novbr. 1827 og gjaldt for 30 Aar, men kunde opsiges af Handelshuset efter 5 og efter 20 Aars Forløb, det sidste af Hensyn til, at naar 20 Aar var gaaet, skulde Privilegiet fornyes for Værket. Værdien af, hvad der overdroges Suhrs, vilde efter Administrationens Mening næppe overstige 20000 Rdl. Afgiften blev for de første 5 Aar 600 Rdl., for de næste 15 1200 Rdl., for de sidste 10 1500 Rdl. Valseværksarbejderne skulde, som altid før, være fri for militær Tjeneste, men det tilføjedes, »forsaavidt det Offentlige ingen Forandring heri maatte gøre«, hvilket muligvis har Hensyn til, at Kancelliet 1825 havde forsøgt at gøre dem værnepligtige, en Plan, der dog var strandet paa Administrationen, som hævdede, at Værkets bedste og dueligste Haandværkere ikke burde bringes til at nedsætte sig i Købstæderne.

Der havde tidligere ofte været Unighed om, i hvilken Udstrækning Vandet i Aaen skulde kunne bruges af Valseværket, og English havde da ogsaa ønsket at faa en anden Drivkraft, idet han allerede 1811 havde andraget om at faa et Laan til Indkøb af en Dampmaskine, men det havde Administrationen modsat sig under Henvisning til den ikke ubetydelige Gæld, han allerede da var i, og det er vel ogsaa et stort Spørgsmaal, om det havde hjulpet ham det ringeste at faa den. 1824 havde Tscherning haft Planer om at faa en Dampmaskine fra England. Nu gik Suhr ind paa at anskaffe en saadan paa 20 Hestes Kraft, og skönt man kunde have faaet den hurtigere fra Eng-

land, blev den, sikkert som en Slags Opmærksomhed mod Etablissementet, bestilt der, hvad muligvis til Dels kan tilskrives Købmand K. A. Larsen paa Frederiksværk, der af Suhr var bleven optaget som Kompagnon i dette Foretagende, uden at Administrationen i Forvejen var bleven underrettet derom. Da Værket ingen havde, som det kunde betro at bygge Dampmaskinen, gav Suhr det Anvisning paa en ung Mand, M. F. v. Würden, en Slægtning af Billedhugger Freund. Würden havde tidligere bygget en 4 Hestes Dampmaskine for Grosserer Jacob Holm paa Christianshavn, og han blev i en Assistents forholdsvis beskedne Stilling en Aarrække igennem Værket til største Nytte.

Det viste sig hurtigt, at Valseværket nu var kommet paa de rette Hænder. Endnu 1827 raadede det kun over 30 Sk π Kobber, men 1828 var Omsætningen allerede oppe paa 684 Sk π , og i 1830 var den 1247 Sk π . 1849 naaedes Maximum med 1756 Sk π . Har Administrationen haft Ret i sin Antagelse om Størrelsen af Landets eget Forbrug, maa der altsaa i disse Aar være udført ikke saa lidt forarbejdet Kobber fra Frederiksværk. Men det er heller ikke urimeligt. Hvad der tilvirkedes, var nemlig saa udmærket, at Admiralitetet 1840 officielt erklærede, at det havde Fortrin for det bedste engelske Fabrikat, og særlig har det vel gældt Værkets Specialitet, Kobberforhudningsplader.

Forøvrigt valesedes der ogsaa Bly, Zink og Tin, og disse Produkter vandt ikke ringere Anerkendelse. Derimod kom en Plan om ogsaa at udnytte brugt Smeddejern og gammelt Jernaffald ikke til Udførelse. Suhrs besørgede selv Forhandlingen af deres Varer ude i Landet ved udsendte Kobberførere, en Ret, Værket havde faaet samtidig med, at der d. 19. April 1831 var givet det Bevilling til ogsaa at drive et Kobberhammerværk, men ved denne Værkets

Huserfrihed følte Landets Kobbersmede sig i høj Grad brøstholdne. De paastod, at Kobberførerne handlede ikke blot med Værkets egne stemplede Varer, som de havde Lov til, men medførte alle mulige andre Kobbervarer og derved skadede Lavsmestrene.

Sagen var for i Roskilde Stænder 1838, og i 1847 gik Kobbersmedene til Regeringen med deres Klager. Suhr holdt imidlertid paa, at navnlig efter at Indførselstolden paa Kobberplader og -stænger 1844 var bleven stærkt nedsat, kunde Værket ikke undvære sin Ret til at lade sine Varer forhandle ved Kobberførere. Huserfriheden hævedes først ved Lov 1. Juni 1861, men allerede fra Novbr. 1855 havde Suhr opgivet sin Forpagtning, der havde bragt Valseværket en saa smuk Blomstring.

Naar Suhr i sin Tid havde ønsket at overtage Valseværket, hængte det vistnok sammen med, at han var en af Etablissementets største Kreditorer. Allerede længe havde Værket været nødt til at tage største Delen af de Varer og Materialier, det behøvede, paa Kredit, og i Slutningen af 1825 skyldte det forskellige Handlende c. 10000 Rdl. 1826 og 1827 havde det store Bestillinger baade fra det offentlige og fra Private, men forøgede herved kun Gælden, saaledes at Suhr alene for disse to Aar havde faaet over 13000 Rdl. til gode. Kongen bemyndigede derfor, samtidig med at han approberede Kontrakterne med Suhr og v. Würden, Administrationen til hos Finansernes Reservefond at optage et Laan paa 15000 R Banco til 4 % aarlig Rente. Men det hjalp kun rent øjeblikkeligt. Aaret efter maatte der laanes 3900 Rdl. til Reparation af Arresødals Hovedbygning. Administrationens Indstillinger til Kongen giver i disse Aar et stærkt Indtryk af, hvor stor Pengeforlegenheden var.

I en Indstilling om Pensionering af en Tømrermester Bargsted, der i 47 Aar havde bestyret Tømrerværkstedet,

hedder det saaledes, at Værkets Kasse næppe kan bære Lønningerne til de Betjente og Arbejdere, der er i Tjeneste, langt mindre Pensioner for afgaaede, og i det hele kommer Klagerne stærkest frem ved Indstillinger i Anledning af Ansøgninger om Afsked. Saa anvendes alle mulige Kunstgreb for at slippe for at pensionere. Tscherning faar man praktiseret over i Statstjenesten, den af Sabel- og Knivfabrikationen højt fortjente Westergreen stiller man foreløbig tilfreds med et Sølvkors, ved andre Lejligheder maa det Classenske Fideikommis hjælpe med til at pensionere, og gælder det Rejseunderstøttelse, f. Ex. til v. Würden, gaar man til Fonden ad usus publicos. Og alt dette til Trods for, at det er Opgangstider, og de tilvirkede Varer roses som fortræffelige, og skønt Suhr paa samme Tid uigendriveligt godt gør, at Fabriksvirksomhed meget godt kunde drives med Fordel paa Frederiksværk. Til Dels bunder Vanskelighederne naturligtvis i, at man ikke alene manglede Driftskapital, men tyngedes af en stor Gæld.

Imidlertid har sikkert ogsaa den uheldige Bestyrelsesform haft sin Del af Skylden. I den daglige Ledelse havde vistnok baade Inspektøren og de øvrige overordnede Betjente ret frie Hænder, men mangt og meget, tidt rene Ubetydeligheder, skulde dog afgøres af Værkets Ejer, Kongen, efter Indstilling af Administrationen i København, der udgjorde som et lille Kollegium og behandlede Sagerne ganske som et saadant.

Mest følte Ulemperne ved den bestaaende Forretningsgang naturligtvis af Inspektøren og hans højtbegavede Søn, der fra 1820 i otte Aar virkede som Faderens Assistent ved Værket, og hvem Frederik VI gerne havde gjort til hans Eftermand. Naar den unge Tscherning undslog sig for at modtage Stillingen, skønt der i de Aar, han havde samvirket med Faderen, var sket store Fremskridt, saa var Grunden netop den, at han ansaa det for umuligt

med den daværende Administration og med det fulgte System at naa noget godt Resultat.

Han var paa den Tid — næppe helt upaavirket af, at Suhr havde forpagtet Valseværket — naaet til den Opfattelse, at det heldigste vilde være, om Kongen solgte baade Godset og Etablissementet og lod det komme paa private Hænder. Kapitalen vilde her kunne finde lønnende Anvendelse, og Værkets Forrettigheder og Armeens Bestillinger vilde være lokkende for Spekulanter. Tscherning skal have indgivet et Forslag i denne Retning til Kongen, men om hvad Modtagelse det har faaet, vides intet, ikke heller, om den ældre Tscherning har delt Sønnens Synsmaade. Derimod var de enige om, at Værkets Styrelse burde lægges i een Mands Hænder, og at han burde bo paa Frederiksværk, ligesom om, at det var en Fejl, naar Etablissementet ikke benyttedes som en Uddannelsesskole for Haandværkere og Ingeniører. Denne Tanke var gammel hos den ældre Tscherning. 1811 søgte han om at blive fritaget for en Del af sine Forretninger, navnlig som Inspektør, og ved den Lejlighed kom hans Ønsker om at virke som Lærer for de yngre ogsaa frem. Administrationen mente imidlertid, at han havde ikke mere at gøre, end han vel kunde overkomme, og antydede tillige, at han selv ikke var uden Skyld i, at han var kommen i Baghaanden med sit Arbejde. Efter at Sønnen havde forladt Værket, genoptog Oberst Tscherning Tanken, og muligvis har han 1829 virkelig holdt Forelæsninger paa Værket. Længe kan det dog ikke have varet, thi den 28. Novbr. s. A. entledigedes han fra 1. Januar 1830 med en Pension af 1000 Rdl. indtil anden Embedsansættelse. Den angivne Grund til, at han søgte sin Afsked, var et uheldigt Fald, hvis Følger hindrede den statelige, usædvanligt smukke Mand i til alle Tider at taale de med Embedets Varetagelse forbundne legemlige Anstrengelser, men utvivl-

somt var den virkelige Grund den, at han var træt og allerede længe havde ønsket af komme bort fra Stillingen. 1824 havde han andraget om Tilladelse til sammen med Sønnen at rejse til Bornholm sammen med Prins Christian Frederik. Tscherning vilde opholde sig nogen Tid paa Øen for at lægge Planer til Vandudkastningsindretning af Stenbrud. Administrationen mente ikke at kunne undvære baade Faderen og Sønnen paa Værket, og han maatte da rejse alene.

Da han følte sig krænket over Administrationens Maade at tage Sagen paa, bad han om at blive ansat andetsteds, og der maatte Kongens personlige Indgriben til for at faa Sagen ordnet. Efter at have modtaget er blid Misbilligelse fra Frederik VI, gav Tscherning efter. Men Brodden blev siddende i hans Sind. Det kom til ny Sammenstød, der medførte Administrationens tidligere omtalte skarpe Udtalelse om ham. Andet kom til, der maatte gøre ham Opholdet paa Værket mindre tiltalende. Sønnen var borte, Hustruen døde. Saa søgte og fik han da sin Afsked. Sine sidste Aar til sin Død 26. Juli 1832 tilbragte han i København som Vicekommandant paa Rosenborg.

Det var et betydeligt Arbejde, han havde udrettet paa Frederiksværk, og i de sidste Aar af hans Inspektørtid havde Frugterne vist sig. Da Sønnen kom dertil 1820, var samtlige Fabrikationsgrene i Forfald, Vaaningerne var maadelige, mange ubeboelige og faldefærdige. Alt dette var efterhaanden blevet ændret. Vistnok var Værket langt fra, hvad det havde været, men der var der igen Liv og Virksomhed. Værkstederne havde faaet noget at bestille, og det var dygtigt Arbejde, der præsteredes. Ved Driftighed og Tarvelighed havde mange arbejdet sig frem til jævn Velstand, der hvor Fædrene trykkedes af Gæld, og Drikfældigheden havde tabt sig. Nogen Indflydelse havde vel, efter Tschernings Mening, den bedre Skoleundervis-

ning haft, men der kan ikke være Tvivl om, at meget stor Betydning har en Foranstaltning haft, der vistnok skyldes Frederik VI.s eget Initiativ.

Indtil 1816 arbejdede alle Værksteder for kgl. Regning og fik Materialier og Penge af Værket. Dette foranledigede tidt store Tab. 1805 havde man saaledes maattet slaa en Streg over 12000 Rdl., som i Carl af Hessens Tid var givet Værkets Haandværkere i Forskud, og i den senere, arbejdsløse Tid var det ikke gaaet stort bedre. Saa forlangte Kongen i Oktbr. 1815 oplyst, om det ikke vilde bringe større Fordel at bortforpagte samtlige Værksteder og Fabrikker, dog Krudt- og Kanonfabrikken undtagne, til de respektive Mestre mod en bestemt aarlig Afgift, fremfor som hidtil at drive dem for Værkets Kasses Regning.

Om at dette vilde være heldigt, var Tscherning og Administrationen enige, men medens han aabenbart be-
tragede Sagen mest fra Mestrenes Standpunkt og mente, at de maatte have betydelige Forskud for at kunne udvide Bedriften, saa saa Administrationen alene paa, hvad der var i Værkets Ejers Interesse, og hævdede under Henvisning til de mange uheldige Erfaringer, at om at yde Forskud kunde der slet ikke være Tale.

Endvidere mente den, at foruden Krudt- og Kanonfabriken burde heller ikke Sabelfabriken overgaa til privat Drift, og endelig gjorde den gældende, at Værket havde faaet sine Privilegier for at sikre Landets Forsvar, og disse Privilegier burde ikke nu kunne udnyttede af Private til Konkurrence med mindre begunstigede Medborgere. Men nogen Opmuntring maatte Mestrene have, ellers fik man dem ikke til at overtage Værkstederne for egen Regning, saa vanskelige som Forholdene paa Værket i mange Maader var. Man maatte derfor renoncere paa al egentlig Forpagtningsafgift og kun forlange 4 % af de overladte

Bygningers Værdi, 6 % af den Kapital, der stak i Værktøjet, som Mestrene siden selv maatte vedligeholde, og tilstaa dem 3 Maaneders rentefri Kredit paa de nødvendige Materialier. Kongen gik ind paa Forslaget, men ønskede dog Sikkerhed for, at Mestrene ikke skruede Priserne op paa de Varer, de leverede Værket, og da Administrationen angav en Maade, paa hvilken dette formentlig kunde ske, bifaldt han den 16. Decbr. 1815 Forslaget i dets Helhed. Saaledes gik Sagen i Orden, og en halv Snes Mestre fik deres Værksteder overdragne paa de fastsatte Vilkaar, men senere maa flere være komne til; i alt Fald nævner Tscherning 1830 en Snes Mestre, der havde Værksteder i Forpagtning, og han fremhæver stærkt, hvor meget der var vundet ved denne Ordning baade for Værket selv og for de paagældende. Største Delen af dem klarede sig godt, nogle var endogsaa blevet velstaaende og havde genvundet Leverancer, der var gaaede fra Værket, medens de arbejdede for kongelig Regning.

Ogsaa Jernstøberiet, der var nedlagt under Krigen af Mangel paa Jern, og Maskinværkstedet bortforpagtedes, det første til Købmand Sandberg. Han maatte dog 1825 opgive det, hvorefter det atter blev drevet for kongelig Regning, hvad ogsaa gjaldt om Maskinværkstedet, vistnok dog først efter Forpagtningstidens Udløb.

Tschernings Efterfølger som Værkets Inspektør blev Premierlieutenant Carl Gunder Dalberg, hvem den yngre Tscherning havde faaet ud til Værket, og som under den ældres Svagelighed et halvt Aars Tid havde været konstitueret til paa eget Ansvar at bestyre Embedet. I April 1830 blev han Tschernings Svigersøn. Det havde ikke været uden Betænkelighed, at man gav den unge Lieutenant Stillingen, da en af hans Underordnede, Materialforvalter Muderspach, som Major stod over ham i Rang, og for at bøde lidt paa Misforholdet fik Dalberg, da han

snart efter afskedigedes af Artillerikorpsset, Kaptajns Karakter. I Evner kunde han vistnok ikke maale sig enten med sin Svigerfader eller sin Svoger. Men var han end ingen fremragende Mand, saa var han utvivlsomt baade dygtig og pligtopfyldende og i det hele sin Stilling voxen. Billedet af ham viser ham som Officeren af den gamle Skole, stiv og stram, og hans snørklede Underskrift gør det samme Indtryk af lidt omstændelig Omhu og pillen Nøjagtighed som hans Skrivelser.

Omtrent samtidig med Tschernings Afgang foregik der ogsaa Forandringer i Administrationen. C. F. Grove døde 11. Novbr. 1829 og efterfulgtes af Kaptajn i Søetaten P. M. Tuxen, der efter F. C. Clausens Død 17. Decbr. 1831 fungerede som EneDirektør til 6. Januar 1835, da han fik Deputeret i Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet Herman Bech til Kollega.

Det var ikke uden Bekymring, at Administrationen havde set Tilvirkningen af Metalkanoner, der oprindeligt havde været dets vigtigste Indtægtskilde, mere og mere aftage for tilsidst i Henhold til Reskript 19. Oktbr. 1830 ganske at høre op. Kunde ikke en anden lige saa indbringende Fabrikationsgren sættes i Stedet, mistvivlede Administrationen om Værkets Fremtid, men den mente ogsaa, at en saadan kunde findes, naar man, hvad Kongen selv havde givet Anvisning paa, indrettede et Støberi for Jernkanoner. Indretningen af et saadant vilde ganske vist blive bekosteligt, men meget kunde dog tale for ikke at sky Udgifterne, efter Administrationens Formening ikke mindst det i Frederiksværks Historie stadig tilbagevendende Hensyn til, at Danmark selv burde kunne forsyne Hær, Fæstninger og Flaade med de fornødne Kanoner. Administrationen troede sikkert, at Frederiksværk vilde være i Stand til at levere gode og forsvarlige Jernkanoner til Priser, der ikke betydeligt vilde overstige, hvad der

maatte betales Fremmede. Kongen gav da Ordre til, at der skulde udarbejdes detailleret Plan til et Kanonstøberis Anlæg og Beregning over Udgifterne, og han bifaldt sidst i 1830 et Forslag om, at v. Würden skulde foretage en Udenlandsrejse for at gøre sig bekendt med nogle af de vigtigste Kanonstøberier, hvor han skulde studere Kanontilvirkningen i hele dens Udstrækning og engagere en duelig Støbemester. Endvidere skulde han, forsaavidt Tid og Lejlighed gaves, erhverve sig Kundskab om saadanne Arbejder, i Særdeleshed i de forskellige Grene af Maskinvæsenet, som med Fordel maatte kunne udføres paa Frederiksværk. Rejsen, der skulde vare 8 Maaneder, og til hvilken der maatte søges Understøttelse hos Fonden ad usus publicos, skulde først gaa til Sverrig og derfra gennem Schlesien til Lüttich, der var det egentlige Maal.

Würden tog hjemmefra i Maj 1831 og kom tilbage i Decbr. Skønt han kun havde været borte i 7 Maaneder, var der dog medgaaet mere end de bevilgede 800 Rdl., hvorfor der tilstodes ham extra 100 Rdl. af Frederiksværks Kasse. Koleraen havde lagt ham Hindringer i Vejen, og mange Steder havde han maattet købe sig Adgang til det, han ønskede at se. Men han synes ogsaa virkelig at have faaet noget ud af sin Rejse. Ofte fremhæver Administrationen senere hans udstrakte Kundskaber og hans udmærkede Duelighed. Et Aar efter sin Hjemkomst fik han fast Ansættelse som mekanisk Assistent, men Lønnen var forholdsvis ikke stor, og da den delvis skulde indvindes som Douceurer, og der hyppigt kun var lidt at bestille, blev den endda mindre, end vist enten han selv eller Administrationen havde tænkt sig. Et Aar som 1833 var en Undtagelse.

Da byggedes der Agerdyrkningsmaskiner, deriblandt store Tærskemaskiner, to store hydrauliske Presser, en Dampmaskine paa 20 Hestes Kraft, til Grynmøllen ved

Langebro en stor Del af Mølleværket og endelig ny Dampskibskedler. Desuden foretoges der store Forbedringer i alle Retninger, særlig i Maskinværkstedet, og for det alt var v. Würden Manden. Man kan ikke værge sig mod en Følelse af, at han under større Forhold, end der bødes ham paa Værket, vilde kunne have naaet videre og udrettet mere.

Naar der ofte var saa lidt at gøre paa Værket, hængte det til Dels sammen med, at Forhaabningerne om at faa overdraget Støbningen af Jernkanoner til Staten strandede. Allerede i Maj 1832 havde Administrationen fremsat en Plan til Indretning af det paatænkte Støberi. Billigt vilde det efter den ikke blive. Det formentes, at man maatte have en Forstrækning paa 60 à 63000 Rdl. i 2—3 Aar, og disse Penge har Værket vist faaet af Generalkommissariatet, der 1837 krævede en Gæld paa 65000 Rdl. tilbagebetalt. Men Anlægget har vist kostet mere endda. I alt Fald ses det, at da Kongen i Febr. 1834 beordrede, at der skulde fortares med Forfærdigelsen af de endnu manglende Dele til Indretningen af et Kanonstøberi, og samtidig gav Tilsgagn om fremtidige Bestillinger af Kanoner, saa meddelte han tillige, at kunde Værket ikke selv bestride Omkostningerne hertil, saa maatte der af Finansernes Reservefond ydes et Forskud af indtil 10000 Rdl., hvoraf skulde svares 8 % pro anno, saaledes at de 4 % skulde være Afdrag. Da denne Resolution faldt, havde Værket allerede ladet støbe en 6 $\frac{1}{2}$ dig Feltkanon, der havde bestaaet Prøven, idet den havde vist sig en lignende, nylig anskaffet svensk Kanon overlegen i Styrke. *Men mere end denne ene Kanon er der vist heller ikke blevet støbt.* Trods de anvendte store Bekostninger, trods det heldige Udfald af Forsøget blev det ikke til noget med det hele, formodentlig fordi Værket, da det kom til Stykket, alligevel ikke kunde kon-

kurrere med de svenske Kanonstøberier. Derimod fik det senere andre betydelige Bestillinger til Militæretaten.

Det gjaldt under disse Omstændigheder om, saa vidt muligt, at ophjælpe og fuldkommengøre de andre Fabrikationsgrene, og i den Retning blev der gjort en Del. Først sendtes en af Værkets Formænd afsted for at berejse de tyske Fabrikker og der sætte sig ind i Maskinfabrikationen og Jernstøberiet. Senere, 1835, bestemtes det, at Dalberg og Poul Agerlin, der drev et Værksted for egen Regning, skulde rejse til Tyskland og særlig til Fabrikkerne ved Rhinen for at indhente Kundskab om Tilvirkningen af korte Jern- og Staalarbejder saavel som om de nyeste Forbedringer ved Sabelfabrikationen. Værket havde 1834 fremstillet 1200 Dusin Knive, især Bordknive, og da Fabrikatet var godt, fandt det let Afsætning, men det formentes, at Afsætningen vilde voxe, om man kunde give Knivene samme Politur og levere dem til lignende lave Priser som de indførte. I Slibning stod Værket tilbage, og paa Grund af Fejl i Staalet mislykkedes en stor Del særlig af Sabelklingerne. Der var altsaa god Grund til at søge at lære noget udenlands.

Det er et ganske pudsigt Træk, at Agerlin skulde rejse under Navn af Dalbergs Tjener, dels fordi det vilde være det billigste, dels fordi det antoges, at han paa den Maade lettere vilde faa Adgang til at skaffe sig de ønskede Oplysninger, end om han rejste som Haandværker.

Rejsen mislykkedes. Dalberg blev syg i Elberfeld, just som han skulde begynde sine Undersøgelser, og maatte vende hjem med uforrettet Sag, ledsaget af en Broder, som ved Kongens Forsorg sendtes ham i Møde. Det er et af de mange kønne Vidnesbyrd om Frederik VI.s varme Deltagelse for den enkelte, og ikke mindre tiltalende virker det, at skønt Værkets Kasse var stærkt medtaget af de sidste Aars Anstrengelser for at bringe Etablissementet

»i nogenledes antagelig Drift«, vilde Kongen ikke tillade, at Udgiften til denne Rejse, der intet Udbytte havde givet, afholdtes af nogen anden Kasse.

Senere sendtes Agerlin atter afsted. Han var borte i 10 Uger, og man maa haabe, at han denne Gang har faaet Lejlighed til at indhøste Erfaringer, der er kommet Værket til Nytte.

Man kunde have ventet, at det vilde medføre store Fordele for Frederiksværk at blive den enevældige Konges Æjendom. Vilde han ikke af personlige Grunde begunstige det, saa stod det i den Grad fast i den almindelige Bevidsthed, at dets Bevarelse var af Vigtighed for Staten, at der allerede heri kunde ligge en tilstrækkelig Tilskyndelse til at yde det kraftig Støtte.

Naar det ikke skete, naar Frederik VI ikke i højere Grad søgte at ophjælpe det ved f. Ex. at skaffe det Statens Arbejde, saa ligger det sikkert i, at han, pligtro og samvittighedsfuld som han var i sin Kongegegning, ikke vilde, at hans private Interesse paa noget Punkt skulde gaa forud for, hvad han ansaa for at være til Statens Tarv. Tscherning omtaler, at naar Kongen som Landsherre paabød noget, der efter Tschernings Opfattelse stred mod Værkets Vel og Rettigheder, saa havde han altid anset det som sin Pligt mod Kongen som Værkets Ejer at gøre Forestilling derimod. Hvor ofte han har haft Lejlighed dertil, kan ikke siges, men faktisk er det, at ud over de Privilegier, Værket havde fra ældre Tid, fik det først saa sent som 1834 en virkelig Begunstigelse, idet der udgik et Reskript til Danske Kancelli om, at de kgl. Kollegier og andre Autoriteter, der for offentlig Regning lader udføre større Arbejder af de Slags, som paa Frederiksværk forfærdiges, skal henvises til at tage saadanne Arbejder fra Værket, forsaavidt de derfra kan leveres af samme Godhed og til samme Priser som fra Private og

Anskaffelsen ikke sker efter Licitation, eller særdeles Omstændigheder skulde gøre Anskaffelsen andetsteds fra tilraadelig, — altsaa en i høj Grad betinget Begunstigelse og af samme Art som den, der tidligere var forundt det nu private Foretagende Valseværket. Endda fremkom dette Reskript kun paa Indstilling af Administrationen, der havde anført, at hverken Artillerikorpsset, fra hvem Værket tidligere havde haft en Del Arbejde, men i de sidste Aar saa godt som intet, eller andre Autoriteter havde skænket Værket den Opmærksomhed, der tilkom det, men tilsidesat det aldeles for Private.

Som Forholdene var, lader der sig næppe noget indvende mod Fremkomsten af dette Reskript. Med Rette kunde Administrationen henvise til, at det ikke gik an at lade en Fabrik, der gav saa mange Mennesker Brødet, i Stikken. Tilmed begyndte den vaagnende offentlige Mening at røre ved Privilegierne.

De private Fabrikanter følte sig brøstholdne ved, at Værket arbejdede ikke blot for Staten, men ogsaa for Borgerne og derved paaførte Fabrikanterne en Konkurrence, i hvilken disse ikke kunde staa sig, da de paa Grund af Privilegierne ikke kunde holde Pris med Værket. Ogsaa i Roskilde Stænder kom Spørgsmaalet om Værkets begunstigede Stilling for, idet T. Algreen Ussing 1838 omtalte, at Staten skulde have mange Penge staaende i det til en ganske ringe Rente.

Hvad Godset angik, mente Administrationen, at her var alt i glædelig Udvikling. Som alle andre Erhverv havde ogsaa det danske Landbrug efter Napoleonskrigene haft sine onde Aar, men omkring 1830 begyndte det at lysne, og snart var Fremgangen umiskendelig. Hertil kom for Frederiksværks Vedkommende, at det efter Reins-holms Død 1819 havde faaet en meget dygtig Forvalter i Hans Falkenberg.

Allerede 1830 havde han til Belønning for sin store Duelighed og Retsindighed faaet Prædikant af Inspektør, og 1837 opnaaede han ikke alene et personligt aarligt Tillæg i sin Gage af 200 Rdl., men der tilstodes ham desuden den betydelige Gratifikation af 800 Rdl. som et Tegn paa Kongens Tilfredshed med hans Udførelse af Forretningerne.

Administrationen roser ham for den fortrinlige Orden og Nøjagtighed, han havde bragt i det før hans Tid temmelig forsømte Godsbestyrelsesvæsen. Godsets Bønder var for største Delen blevet velstaaende, flere af dem endogsaa holdne Mænd, og Restancer kendtes næsten ikke. Jordebogskassen, der før Falkenbergs Tid hyppigt havde haft Underskud, var naaet til i de senere Aar at give et rent Overskud af henvend 4000 Rdl. aarlig. Eftersom desuden i alt Fald en Del af Værkets Beboere tør antages at have siddet ganske godt i det, var der altsaa noget at bygge paa, da Frederiksværk 1836 fik sin Sparekasse.

At der for Godsets Vedkommende virkelig var Fremgang, og at denne for en stor Del skyldtes Falkenberg, kan der efter det anførte ikke være Tvivl om, men han maa ogsaa have været ikke blot en dygtig Mand, men tillige en Arbejdskraft af Rang. For det første var Jordebogsregnskabet og Fæstevæsenet paa Frederiksværk vidtløftigere end paa noget privat Gods af samme Størrelse, idet der var 421 Husmænd mod 136 Gaardmænd, hvilket var et ganske usædvanligt Forhold, men dernæst havde han langt flere Forretninger end andre Godsforvaltere. Han var saaledes Amtsforvalter, siden 1820 tillige Skifteforvalter. Han bestyrede Fattigvæsenet, var Medlem af Forligskommissionen, siden 1829 Vejfiskal og Aktor i alle Justitssager, og hermed er endda ikke Listen over hans Hverv udtømt. Han døde 1840.

Naar der senere paapegedes visse Mangler ved Gods-

styrelsen, som til Dels maa føres tilbage til hans Tid, kan det have ligget i Omstændigheder, han ikke var Herre over.

Saa ugunstigt som alt havde artet sig en Række Aar forinden, maa det siges, at Billedet af Forholdene paa Godset og Værket i de sidste Aar af Frederik VI.s Rege- ring bliver ret lyst, og værre blev det i alt Fald ikke ved, at Staten overtog Ejendommen.

For Agerbruget var Tiderne fremdeles gode, og Bøin- dernes Velstand maa derfor antages at have været i jævn Stigen. Hvad Værket angik, kom det efterhaanden i smult Vande. Fremgangen var vel ikke stor — Indbyggeran- tallet, der 1801 havde været 505, steg fra 1840 til 1860 kun fra 708 til 764 —, men man klarede sig og sad vist i det hele ret lunt inden Døre.

Skovene var det siden den tidligere omtalte uheldige Skovriders Afgang 1817 gaaet fremad med. Skovtyverierne ophørte næsten under hans Eftermand, E. C. D. Riede- walddt, der til 1831 havde kultiveret et Skovareal paa 200 Tdr. Land og dels opført, dels fra Grunden ladet omsætte 11—12000 Favne Stengærder. De havde rigtignok baade efter Overførster Poulsens og Kongens Mening været lov- lig dyre, men Kongen lod dog Rentekammeret tilkende- give Riedewalddt sin Tilfredshed med hans Embedsførelse.

Hvor stor Frederik VI.s personlige Interesse har været for Godset og Værket, er det vanskeligt at faa nogen Forestilling om. I Reglen fulgte han Administrationens Indstillinger, men det kunde hænde, at han greb ind, endda uden Foranledning fra Administrationens Side og i Spørgsmaal af en vis Rækkevidde, som da han gav Stødet til, at Værkstederne bortforpagtedes til Mestrene. Som et andet Tilfælde af personligt Initiativ kan nævnes, at han i Reskript 24. August 1831 gjorde Administra- tionen opmærksom paa, at der i Nr. 100 af Handels- og

Industritidende fandtes et Forslag til paa sikker Maade at bevare Krudt for Fugtighed. Forslaget skulde nærmere overvejes og Administrationen derefter afgive sin allerunderdanigste Formening derom.

Ved en enkelt Lejlighed var den saa uheldig at paa-
drage sig en allerhøjeste Røffel. Da en Krudtmølle i April 1822 sprang i Luften, udviste en Bombarder Copmann ved Raketkorpset baade Raskhed og Nidkærhed og fik for sit udmærkede Forhold ved denne Lejlighed af Administrationen en Sabel til Erindring. Men det maatte den

ikke have gjort. Det blev den tilkendegivet, at da ingen Militær kunde bære slige Presentsabler uden Kongens Tilladelse, saa burde den have indhentet hans Samtykke, inden den gav Copmann bemeldte Sabel, »hvilket for Fremtiden maa observeres«. Naturligvis fik Bombarden dog Tilladelsen.

En anden lille Belønningshistorie kan endnu fortjene at omtales. Der havde hos Godsets Bønder været en Del Utilbøjelighed til at gaa ind paa en ny Driftsmaade, der ønskedes gennemført, og som i første Omgang almindeligvis var forbunden med øjeblikkelige Opofrelser. Paa Indstilling af Administrationen resolverede Kongen derfor,

at der skulde forfærdiges et indvendig forgyldt Sølvbæger af c. 40 Rigsdalers Værdi med Frederik VI.s Navnechiffer og følgende Inskription: *Skænket Gaardmand paa Frederiksværks Gods Lars Larsen (af Evetofte) som den Første af Godssets Fæstere, der fuldstændigt har behandlet sin Gaards Jorder efter Vexeldrift 1829*. Bægeret skulde overrækkes Lars Larsen paa højtidelig Maade. Det er endnu bevaret som et Minde om den snart fjerne Tid, da Frederik VI var Frederiksværks Ejer og Herre*).

*) Den nuværende Ejer af Bægeret er Husmand Peter Olsen af Lille Kregome, en Søn af afdøde Gaardmand Ole Petersen, der som Dreng optoges i den barnløse Lars Larsens Hjem og efter hans Enkes Død overtog Gaarden i Evetofte. Lars Larsen skal have aftjent sin Værnepligt i Hestgarden og fra 1807—14 været Lieutenant (sikkert i det frederiksværkske Korps). Foruden det her omtalte og ovenfor afbildede Bæger skal der endnu paa Egnen findes to andre lignende Bægre, af hvilke det ene 1841 af Godssets Administration er skænket Gaardmand Lars Christensen i Kregome for fortrinligt Agerbrug.

V. FREDERIKSVÆRK SOM STATENS EJENDOM

VEDENS Frederik VI.s Arvinger, Enkedronningen, hans to Døtre og deres Mænd, ikke ønskede at beholde Frederiksværk, var der adskilligt, der kunde tale for, at Statskassen overtog Ejendommen. Dels vilde det være den lempeligste Maade at faa Gældsforholdet afviklet paa, dels ansaas enkelte af Fabrikkerne for at have Betydning for Militæretaten, og endelig vilde man saaledes lettest og fordelagtigst faa de forskellige til Værket knyttede Begunstigelser ophævet. Efter at en Kommission, bestaaende af Konferensraad Collin, Amtmand Knuth, Generalkrigskommissær Wiborg og Etatsraad Bang, havde undersøgt Forholdene og Arvingerne overdraget Christian VIII deres Rettigheder, overtoges derfor Etablissementet 1846 som et Aktiv for Statsgældskassens Regning, og Rentekammeret paatog sig Overbestyrelsen af Værk og Gods paa nævnte Kasses Vegne. Administrationen, i hvilken Oberstlieutenant J. A. Wedelfeldt havde haft Sæde siden P. M. Tuxens Død 1838 og Fabrikkontrollør E. D. Ehlers siden 1843 — H. Bech var død 1848 —, ophævedes 1848, og Ehlers blev Enebestyrer under den ny Ordning.

At den ældre Bestyrelsesform med al dens bureaukratiske Omstændelighed havde haft sine store Mangler, er uomtvisteligt, og det er øjensynligt, at der efter den nedsatte Kommissions Mening under den er gaaet en Del Slendrian i Svang paa Godset og Værket. Kommissionen vilde, som den udtrykte sig, hverken kaste Skygge paa de afdøde Administratorer, der havde vist sig som dygtige Mænd i andre Embedsstillinger, og af hvilke Tuxen havde umiskendelige Fortjenester af Værket, eller rette Bebrejdelser mod de levende, men den kunde dog kun beklage, at det store Gods gav Ejeren saa ringe en Indtægt til Tab for ham, uden sandt Gavn for Fæsterne og til ikke beregnelig Skade for Godsets og Egnens Jordbrug og Produktionsudbytte. Som Mangler, der havde fundet Sted ved Værkets Bestyrelse og bidraget til, at Udbyttet af det blev saa forholdsvis ringe, nævnedes først det fra gammel Tid bestaaende mangelfulde Regnskabsvæsen, dernæst for ringe Iver i Inddrivelsen af udestaaende Fordringer og endelig Benyttelse af et for stort Opsynspersonale. Hertil kan endnu føjes, hvad Ehlers omtaler i en Erklæring, at man havde betalt de vigtigste Materialier 20—30 % for højt, og at man, uden at besidde tilbørlig Kyndighed deri, selv havde udført alt Bygningsarbejde. For Skovenes Vedkommende beklagedes det, at den af Justitsraad, Forstinspektør Ulrich (1818) lagte Plan for deres Behandling ikke var bleven fulgt. Kommissionen haabede, at alt dette under en ny Organisation vilde blive rettet, og man mente ikke at kunne drage nogen Slutning om Ejendommens Værdi af det hidtil vundne Resultat. Det antoges, at Godset under en fornuftig og sparsommelig Administration, selv som Forholdene var, vilde kunne give en Nettoindtægt af 12000 Rdl. og Skovene af 3000 Rdl., men ved en passende og billig Forhøjelse af Indfæstning og Landgilde vilde Udbyttet i Løbet af et Par Aartier kunne bringes op, og

yderligere vilde det stige, om man gik til Bortarvefæstning af Godset. Blev Sagen grebet rigtig an, vilde man sikkert uden Vanskelighed kunne formaa de fleste Bønder til at tage Arvefæste.

Med Hensyn til Gælden foresloges en Fordeling, saaledes at 450000 Rdl., den antagne Salgsværdi, faldt paa Godset, og Resten 345,955 Rdl. 93 β paa Etablissementet.

Løvrigt mente Kommissionen, at Staten skulde beholde og drive for sin Regning de Fabrikker paa Frederiksværk, der fortrinsvis var af Vigtighed for Forsvarsvæsenets Forsyning, navnlig Krudtværket, den store Smedje, Træværkstedet og Sabelfabrikken med tilhørende Slibemølle. Da saavel Generalkrigskommissariatet som Rentekammeret sluttede sig hertil, blev denne Ordning fastslaaet ved kgl. Resolution 11. Marts 1848, og Forholdet mellem Godset og Værket ordnedes ved kgl. Resolution 11. Decbr. s. A.

1851 nedsattes der en ny Kommission, og medens der ingen Militære havde været i den ældre, kom denne til at bestaa af et lige Antal militære og civile Medlemmer. Der var i Kommissionen nogen Uenighed om, hvorvidt Staten ubetinget burde beholde *alle* de nævnte Fabrikker, hvad de militære Medlemmer holdt paa, eller ej, men 1855 opgav Krigsministeriet Tanken om at bevare for Staten andet end Krudtværket med tilhørende Bygninger og Grunde, og saaledes stod Sagen, da der d. 10. Marts 1856 indbragtes for Rigsraadet *Udkast til Lov angaaende Salg af forskellige Statskassen tilhørende Ejendomme paa Frederiksværk.*

Udkastet gik ud paa at bemyndige Ministeriet for Monarkiets fælles indre Anliggender til at lade afhænde de Statskassen tilhørende Fabrikker, Bygninger og Jordejendomme med hvad til Ejendommene hørte, dog ikke Krudtværket med tilhørende Grund og Magasiner samt de enkelte Huse, som maatte behøves til Bolig for Arbejdere

ved Værket, ejheller den tidligere til Bolig for Birkedommeren paa Stedet benyttede Bolig med Tilbehør. Salg kunde foregaa, naar der opnaaedes Købesummer, som af Ministeriet fandtes antagelige, og Ministeriet skulde være bemyndiget til at lade afhænde de Beholdninger af Materialier og Fabrikater, der maatte være til Stede paa den Tid, Fabrikkerne eller Værkstederne afhændes.

Birkedommerboligen, oplystes det i Motiverne, var bleven ledig ved sidste Vakance i Embedet, men tænktes nu indrettet til Tjenestebolig for Bestyreren af Krudtværket.

Ved Forelæggelsen meddelte Indenrigsministeren, at det har vist sig, at disse Ejendomme paa Grund af de forbedrede Konjunkturer ikke har bragt Statskassen Tab, men snarere Fordel. Imidlertid kunde man ikke vente ved Salget at faa ind en Kapital, der vilde svare til den Indtægt, man har haft af dem i de sidste Aar.

Forslaget mødte ingen egentlig Modstand i Rigsraadet. Den fri Konkurrences og Liberalismens Principper var vel allerede trængt saa stærkt igennem, at enkelte mente, man burde opgive Statsdrift i enhver Skikkelse, medens andre, især af de Militære, hævdede, at Staten burde stræbe i egne Værksteder at forfærdige, hvad Hæren og Flaaden skulde bruge af Vaaben og andet Krigsbehov, og at derfor Værkstederne og Fabrikkerne paa Frederiksværk ikke burde overgaa paa private Hænder. Herimod blev det gjort gældende, at Stedet i Krigstilfælde var for lidet beskyttet, og denne Betragtning var afgørende for adskillige. Tscherning gjorde opmærksom paa, at i 50 Aar havde Vandstanden i Aaen to Gange været saa lav, at man saa godt som ikke havde kunnet arbejde i Krudtværket. Han saa derfor hellere, at man lagde Krudtværket et andet Sted hen, men vilde dog stemme for Forslaget.

Hos en enkelt, maaske hos flere, vakte den Tanke Ube-

hag, at Danmark fremtidig skulde tage sine Klinger i Solingen, ligesom man alt nu tog sine Kanoner i Sverrig, men Enden paa det blev dog, at det nedsatte Udvalg enedes om at indstille Forslaget til uforandret Vedtagelse, hvorefter det ved tredje Behandling vedtoges enstemmigt og stadfæstedes af Kongen d. 4. Maj 1856.

Udvalget havde dog i Betænkningen taget enkelte Reservationer, nemlig at nogle flere Huse, end i Forslaget nævnt, undtoges fra Salget og forbeholdtes til Boliger for Arbejdere ved Krudtværket, at et lille Grundstykke sønden for disse Huse henlagdes til Krudtværket, og at der ved Fabrikkerne Salg kunde tilbageholdes saadanne Genstande, Værktøjer og Redskaber, som ene havde Hensyn til ren militær Teknik. Til disse Forbehold lovede Ministeren at tage Hensyn ved Lovens Gennemførelse.

Endelig havde Udvalget forespurgt Ministeren, hvorledes man agtede at behandle de Mænd, der som Embedsmænd eller Funktionærer havde været knyttede til Frederiksværk, og som nu kom ud af deres Stillinger, og havde faaet det Svar, at de, der var ansatte af Frederik VI og bekræftede i deres Stilling af Frederik VII, formentlig maatte behandles efter Pensionsloven, og at Staten med Hensyn til de øvrige, naar deres Tjeneste blev overflødig, maatte behandle dem paa samme Maade, som en respektabel og formuende Fabrikherre under lignende Forhold maatte antages at ville gøre. Udvalget sluttede sig ganske til denne Betragtning af Sagen, som det antog, at alle Billedheds- og Retfærdighedshensyn talte for.

Allerede inden denne Lovs Vedtagelse var i Medfør af Lov 27. Januar 1852 enkelte mindre Ejendomme paa Frederiksværk saavel som Brændevinsbrænderiet og Gæstgivergaarden blevne bortsolgte. Nu fulgte de øvrige efter.

Valseværket, hvis Forpagtning Huset Suhr i Novbr. 1854 havde opsgt til Novbr. 1855, og for hvilket dengang

ikke havde kunnet opnaas den i Lov 25. Septbr. 1855 fastsatte Minimumspris 35000 Rdl., blev afhændet til et Konsortium bestaaende af Købmand K. A. Larssen, G. Halkier & Ko. og Købmand Brendstrup for kun 25000 Rdl., hvoraf Suhr & Søn for opførte Bygninger og anskaffede Maskiner fik 8439 Rdl., hvad der var meget lidt. Det overgik 1896 til et Aktieselskab og flyttedes senere til Amager, hvad der fremkaldte en lille Nedgang i Frederiksværks Indbyggerantal.

Jern- og Metalstøberiet købtes sammen med flere Værksteder og forskellige Bygninger af Anker Heegaard for en Sum af 118000 Rdl. Det havde længe været den betydeligste af alle Virksomheder paa Værket, der ved sit store Overskud i Fyrrerne havde dækket Underbalancen ved de andre Værksteder. 1847 havde det ved sædvanlig Drift 100 faste Arbejdere, hvis Arbejdstid var om Sommeren fra 5 Morgen til 6 Aften, om Vinteren fra 6 til 6, dog arbejdedes der i Almindelighed til Kl. 9. Arbejdet var efter Akkord. I Anker Heegaards dygtige Hænder udvidedes Bedriften stærkt. I 70erne havde Fabrikken 160 Arbejdere og var den største Forretning af denne Art i Provinserne ved Siden af Helsingørs Jernskibs- og Maskinbyggeri. Land- og Søetaten blev en betydelig Kunde, til hvem der leveredes Tusinder af Bomber, Kugler og Spidsgranater. I 60erne genoptoges saa at sige Traditionerne fra Classens Tid, idet en Mængde glatløbede Kanoner rifledes og udvendig belagdes med Staalringe. Ogsaa paa et andet Punkt knyttedes Traaden igen, idet Heegaard 1876 begyndte at lade fabrikere Agerbrugsmaskiner, i dette Tilfælde Slaa- og Mejemaskiner, men Afsætningen var endnu for ringe her i Landet til, at det kunde betale sig, og som i Tschernings Tid maatte denne Gren af Virksomheden atter opgives.

En særlig Fortjeneste af Frederiksværk erhvervede

Heegaard sig derved, at han i Aarene 1865 og 66 for egen Regning og uden Tilskud enten fra Stat eller Kommune anlagde den nuværende Havn, et Foretagende, der kostede ham 30000 Kr. .

Fra 1. Januar 1884 overgik hans Fabrikker paa Frederiksværk til Sønerne Louis og Anker og Svigersønnen Bjørn Stephensen.

I Henhold til den trufne Bestemmelse bortsolgtes efterhaanden ogsaa Statens øvrige Ejendomme paa Frederiksværk, ligesom Godsets Fæstere 1855 fik overdraget, hvad de før havde haft til Fæste, til fuld Ejendom. Arresødal solgtes 1854 til Købmand K. A. Larssen for 12050 Rdl., Grønnæssegaard 1859 til Forpagter J. Hellemann for 89800 Rdl.

VI. FREDERIKSVÆRK SOM SELVSTÆNDIG KOMMUNE

DA Loven om Salget af Statens Ejendomme paa Frederiksværk gennemførtes, havde den lille By alt i nogle Aar været en selvstændig Kommune med sin egen, af Borgerne valgte Kommunalrepræsentation. Til en vis Grad havde den vel ogsaa tidligere været holdt som en Kommune for sig, adskilt fra Vinderød Landsogn, hvortil den iøvrigt hørte, og navnlig havde den haft sit eget Fattig- og Skolevæsen. Begge kan i deres Organisation ligesom det frederiksværkske Korps føres tilbage til Carl af Hessen og staar som mærkelige Udslag af Oplysningstidens humane Tankegang. *Fattigvæsenet* var ordnet ved et Reglement af 4. April 1798, der skabte en Forsørgelsesanstalt, som havde at sørge for de Fattige og i Sygdomstilfælde at understøtte dem af Værkstedernes Arbejdere, som i dette Øjemed ydede Bidrag til Anstalten. Tanken var den, at hverken paa Værket eller Godset behøvede der at være Tiggere og maatte der derfor heller ingen saadanne findes, da enhver, som

selv vilde bestille noget, kunde faa Arbejde. Fremmede Tiggere maatte ikke huses, og saadanne, der søgte Vej til St. Helene Kilde, skulde af Vægterne ledsages til Vejen enten til Vinderød eller Kregome. Men Enker, faderløse Børn og Syge burde hjælpes, og derfor indrettedes Forsørgelsesanstalten, der bestod ved faste Bidrag fra Værkets Ejer og det Classenske Fideikommis og ved frivillige Tilskud af Værkets Embedsmænd og Forpagtere samt ved indkomne Bøder. 1829 havde dens Indtægt været næsten 1300 Rdl., af hvilke de 573 Rdl. var Beholdning fra 1828. Den havde det Aar haft 22 faste Pensionister og desuden hjulpet 58 Syge og midlertidigt understøttet 9 Personer.

Men i de følgende Aar steg Kravene til den, der herskede megen Sygelighed blandt Arbejderne, og 1834, da Beholdningen var sunket til 3 Rdl. 41 $\frac{1}{2}$ β, og det var klart, at Anstalten ikke længere kunde magte sin Opgave, adskiltes Fattigforsørgelsen fra Sygeunderstøttelsen til Værkets Arbejdere. Fattigforsørgelsen, der fik sin egen Direktion, skulde fremtidig afholde alle Fattigudgifter af de paa Kommunen lignede Bidrag, og man haabede saa, at Hjælpekassen herefter ikke blot vilde kunne hjælpe Arbejderne i de ikke bortforpagtede Værksteder i Sygdomstilfælde, men ogsaa paa anden Maade være til Gavn for dem og deres Familier. 1836 lejede Fattigvæsenet af Etablissementet for 40 Rdl. aarlig et Hus, der indrettedes til Fattig- og Sygehus, og dette ejede 1849 en Kapital paa 600 Rdl. i kgl. Obligationer.

Skolen var bestemt for samtlige Beboeres Børn; Arbejdsmands og Embedsmændenes Sønner gik derfor sammen i den, saaledes ogsaa, indtil hans 13de Aar, Anton Frederik Tscherning. Den var, efter hans Skildring, indrettet ganske udenfor det almindelige Skolevæsen under en egen Skolekommission, i hvilken Præsten kun var

Medlem paa lige Fod med de andre Medlemmer, og Religionsundervisningen kun et Fag som de andre Læregenstande, men ikke Grundlaget for Undervisningen.

1817 bevilgedes der 680 Rdl. til Indrettelse af et nyt Skolelokale i Stedet for det ældre, der var meget mangelfuldt, og som oprindeligt kun midlertidigt var bestemt til at huse Skolen.

1827 indførtes den af Frederik VI saa højt vurderede indbyrdes Undervisning, dog først efter nogen Modstand af Skolekommissionen, som dels ikke havde turdet paa- byrde Værkets Kasse Udgifter til denne Indretning, dels ikke ansaa det for nødvendigt at indføre denne Metode, da Børnetallet kun var 60—70, fordelte i 3 Klasser, der altsaa, som det hedder, hver kunde faa 2 Timers daglig Undervisning.

Formodentlig er det Kongens personlige Ønske, der har været afgørende ved Gennemførelsen af den ny Ordning, som medførte det gode, at Skolen nu deltes i 2 Klasser, hver med 3 Timers Undervisning. Den daværende Lærer, Lieutenant Sørensen, der i en længere Aarrække beklædte den ikke synderlig vellønnede Stilling, og som synes at have været en ganske dygtig Mand, havde sat sig ind i den ny Metode ved Normalskolen i København og faaet Attest fra Major Abrahamson. Det bestemtes, at der skulde indføres Undervisning i Tegning efter Abrahamsons Tegnetabeller, skønt Sørensen ikke selv var tegnekyndig. Om det har ført til noget, er dog tvivlsomt. Allerede ved Reglementet 29. Marts 1808 var Tegning og Matematik som Fag, der var særlig vigtige for Værkets Børn, gjort til Læregenstande ved Skolen, — muligvis har man endog paatænkt Indrettelsen af en teknologisk Lærestanstalt —, men der kom, paa Grund af Lærerens bristende Indsigt paa disse Omraader, øjensynlig ikke noget ud af det.

Med Fabriksdriftens Udvidelse og Folkemængdens Forøgelse steg ogsaa Børnetallet i Skolen. 1836 havde den 118 Elever. Sørensen var dengang over 70 Aar og kunde daarlig bestride den daglige Undervisning, langt mindre mere. Værkets Beboere erklærede sig da villige til aarlig i 5 Aar at tilskyde 150 Rdl., naar der kunde blive antaget en duelig Hjælpelærer, der kunde bistaa Sørensen og særlig foredrage Matematik og give Undervisning i Tegning for de ældre Drengbørn i øverste Klasse, samt en duelig Lærerinde, der kunde undervise Pigebørnene i at sy, strikke og spinde. Kongen gik ind herpaa og resolverede, at der, saa længe Sørensen beklædte Skolelærerembedet, aarlig maatte tilskydes af Værkets Kasse 150 Rdl. til Reorganisation af Undervisningen. 1842 bestemte Danske Kancelli, at der skulde træffes en midlertidig Ordning af Skoleforholdene paa Frederiksværk, ifølge hvilken det skulde have en Almueskole med en Lærer og en Realskole med to Lærere, begge dog under Tilsyn af den første Lærer. Egentlig skulde denne Skoleplan kun gælde til 1843, men 1845 bifaldt Kancelliet, at der ikke skulde tages nogen endelig Bestemmelse angaaende Skolevæsenet, førend Frederiksværks Forhold i det hele var ordnede. Planen fulgtes derfor fremdeles, dog blev den Sum, der kunde lignedes paa Beboerne, forhøjet fra 200 Rdl. til 400 Rdl., og de to Læreres Løn forhøjedes fra 180 Rdl. til 250 Rdl. Etablissementet afgav Lokale til Skolerne og disses Lærere og ydede desuden et aarligt Pengebidrag af 500 Rdl. Skolekommissionen bestod af Præsten og tre af Byens Beboere og var underlagt Amtsskoledirektionen i Forening med Administrationen.

Udover det her nævnte bidrog Frederiksværks Beboere intet til Byens Udgifter, men havde heller ingen Indflydelse paa dens Anliggender. Etablissementet bekostede Vedligeholdelsen af Gader og Veje samt Sprøjtevæsenet, det gav

Jordemoderen fri Bolig og en Del af hendes Løn, det afgav og vedligeholdt baade Jurisdiktionens Retslokale samt Bopæl for Retsbetjenten og Arrestlokalet, det lønnede Arrestforvareren som saadan og som Politibetjent med 120 Rdl. aarlig og fri Bolig samt en anden Politibetjent med 80 Rdl. aarlig og fri Bolig og holdt endelig en Vægter for Byen og en Gadelygte.

Saaledes var Stillingen, da det 11. Marts 1848 overdroges Amtmanden over Frederiksborg Amt, Frederiksværks Administration samt Konferensraad J. J. Unsgaard, der dog snart efter afløstes af Justitsraad L. P. Larsen, at fremkomme med Forslag til Ordningen af de kommunale Forhold baade for Værket og for Godset. Hovedgrund-sætningen skulde være, at Godset fra 1. Januar 1849 at regne gik ind under Frederiksborg Amt.

Spørgsmaalet var for Frederiksværks Vedkommende, om Byen skulde organiseres som Land- eller som Købstadkommune. Kommissionen holdt paa det sidste. Byen var et Fabriksted med selvstændige Næringsbrug og ikke ubetydelig Handel, dens Interesser var forskellige fra Landets, og det vilde svække den, om den i kommunal Henseende blev ført ind under Landet. Den havde i det hele mest Lighed med en Købstad, og det var sandsynligt, at den med sin fordelagtige Beliggenhed ved Søen og med sit betydelige Opland vilde kunne udvikle sig til at blive en saadan, særlig nu, da der vilde blive givet Private Lejlighed til at erhverve faste Ejendomme i den. Desuden havde den alt nu nogle Rettigheder fælles med Købstæderne, og af alle disse Grunde burde dens Kommune saavidt muligt ordnes i Overensstemmelse med, hvad der var foreskrevet for dem. Denne Betragtning tiltraadtes af Indenrigsministeriet, men den mødte Modsigelse fra en enkelt Side, nemlig fra Justitsminister Bardenfleth, hvis Erklæring angaaende det af Kommissionen udarbejdede Ud-

kast til et Regulativ Indenrigsministeriet havde udbedt sig, og det lader sig ikke bestride, at han i denne Sag røbede nok saa meget Fremsyn som Kommissionen. Bardenfleth mente, at saa længe Forholdene ikke væsentlig forandrede sig, kunde Frederiksværk ikke hensigtsmæssig udgøre en egen Købstadjurisdiktion, — hvilket forøvrigt heller ikke var foreslaet. Det havde ingen Kæmnerkasse og dets Næringsdrivende intet Borgerskab og altsaa heller ikke de dermed forbundne Rettigheder og Forpligtelser. Endvidere var de fleste Næringsdrivende Lejere hos Værkets Ejer og stod baade i den og andre Henseender i et vist Afhængighedsforhold til det. Og endelig var der efter hans Opfattelse heller ingen Udsigt til, at Frederiksværk for Fremtiden vilde udvikle sig i en med Købstadforhold beslægtet Retning. Handelen vilde næppe nogen Sinde kunne blive betydelig, da Byen intet Opland har, og der er store Vanskeligheder ved at erholde et godt Losse- og Udskibningssted. Den betydelige Industri vilde være udsat for at lide Indskrænkning, naar efterhaanden de forskellige Etablissementer overgik til privat Ejendom. Han gjorde endvidere opmærksom paa, at under Forudsætning af, at Kommunen var ordnet som Købstad, vilde den Stilling, der i Udkastet til Regulativet var anvist Værkets Inspektør — hvorom mere senere — være ganske extraordinær, medens den i modsat Fald vilde finde sin naturlige Analogi i den Ret, som de største Lodsejere i Landkommunerne havde til at tage Sæde i Sogneforstanderskaberne. Af alle disse Grunde advarede han imod den foreslaede Ordning og navnlig mod, at Retsbetjenten blev fast Medlem af Kommunalbestyrelsen og denne undroges fra Amtsråadets Overbestyrelse.

Indenrigsministeriet lod sig imidlertid ikke rokke af disse Indvendinger, men fastholdt det af Kommissionen udarbejdede Udkast til *Regulativ for Byen Frederiksværks*

økonomiske Bestyrelse med enkelte Ændringer, af hvilke der kun er Anledning til at nævne en enkelt. Det var foreslaaet, at foruden Retsbetjenten og Inspektøren tillige Sognepræsten skulde være Medlem af Kommunalrepræsentationen. Det fandt Ministeriet ingen Grund til, da han dog vilde blive Medlem af Fattig- og Skolekommissionen og yderligere Deltagelse i den kommunale Virksomhed vilde bringe ham ind i Forhold, som var ham og hans Embedsstilling fremmede og uvedkommende. En Slutningsbestemmelse gik ud paa, at Regulativet ikke skulde træde i Kraft, førend den i Overensstemmelse med Udkastet organiserede Kommunalbestyrelse havde haft Lejlighed til at fremkomme med sin Betænkning over det, hvorefter det atter skulde tages under Overvejelse for at forelægges Kongen til Sanktion.

Efter at Kommunalbestyrelsen havde haft Udkastet til Behandling, kom der 2. Juni 1850 et Reskript til Amtmanden over Frederiksborg Amt angaaende Ordningen af Kommunalvæsenet paa Frederiksværk Gods, og samme Dag udfærdigedes Regulativet i sin endelige Skikkelse, der ikke var synderlig forskellig fra Udkastets. De væsentligste Bestemmelser var følgende.

Kommunalbestyrelsen skulde bestaa af Retsbetjenten og en Kommunalrepræsentation paa 6 valgte Medlemmer samt, indtil de fleste Ejendomme var gaaet over i Privates Hænder, Inspektøren for de kongelige Værksteder.

Valgberettiget var enhver 25aarig Beboer, der holdt egen Dug og Disk, ikke nød Fattigunderstøttelse, havde Raadighed over sit Bo og ikke var dømt for nogen i den offentlige Mening vanærende Forbrydelse eller under Tiltale for en saadan.

Valgbare var kun de valgberettigede, der aarlig i samlede Kommuneafgifter svarede mindst 5 Rdl. Fader og

Søn kunde ikke samtidig have Sæde i Kommunalrepræsentationen.

Hvert tredje Aar skulde Halvdelen af Medlemmerne gaa af. Valgene skulde foregaa en af de første Dage i Januar.

Valgbestyrelsen, der skulde bestaa af Kommunalbestyrelsens Formand, Repræsentationens Formand og et andet Medlem af denne, skulde 14 Dage inden Valget til Eftersyn fremlægge en Liste over valgberettigede og valg-bare. Indsigelser mod denne Liste skulde fremsættes senest 3 Dage inden Valgdagen. Valget var offentligt.

Repræsentationens Medvirkning var nødvendig i alle Anliggender, Byens Ejendomme og Indretninger, Indtægter og Udgifter vedkommende, der ikke ved særlig Bestemmelse var unddragne den kommunale Forvaltning.

Repræsentationen skulde selv vælge Formand og Næstformand. Formanden sammenkaldte den til Møde, naar han fandt det fornødent.

De offentlige Pladser vilde senere blive overdragne Kommunen. Foreløbig havde den Benyttelsen af dem. Ogsaa Havneplads og Jordstykke til en Kirkegaard vilde den senere faa overdraget.

Særlig havde Kommunalbestyrelsen at drage Omsorg for Vedligeholdelsen af Byens Veje og Gader, Gadernes Renholdelse og Belysning, Sprøjstens Betjening, Byens offentlige Vandbeholdninger, Løn til Byvægteren, Lønning til Jordmoderen samt Regulering af Byens Arbejdspligt til Kirken.

I Udgifterne til noget af alt dette skulde dog dels Amtsrepartitionsfonden, dels Vinderød og Kregome Pastorater deltage.

Iøvrigt skulde samtlige Udgifter til Kommunen, undtagen de til Fattig- og Skolevæsenet, udredes ved Ligning med $\frac{2}{3}$ paa de faste Ejendomme i Forhold til deres As-

surancesum eller efter Taxation og med $\frac{1}{3}$ paa Byens Beboere i Forhold til deres Ansættelse til Fattigskat.

Udgifterne til Ting- og Arresthuset, til Arrestforvarerens og Politibetjentens Lønning skulde fordeles mellem Byen og den øvrige Del af Birket efter Folketallet.

Hvert Aar skulde Kommunalbestyrelsen forfatte et Overslag over det følgende Aars Udgifter med Forklaring over, hvad der skulde dækkes ved Ligning. Ligningen skulde foretages af Kommunalbestyrelsen, og Ligning og Overslag skulde i 3 Uger være offentlig tilgængelige, for at mulige Indsigelser kunde gøres.

Kommunalbestyrelsen skulde opkræve og anvende Udgifterne. En forsvarlig Pengekasse med to forskellige Laase skulde anskaffes, og Kommunalrepræsentationens Formand og Retsbetjenten skulde hver have sin Nøgle til Kassen.

Regnskabet skulde føres af Kommunalbestyrelsen, der dog dertil kunde antage og lønne en paalidelig Mand, som tillige kunde besørge Afgifterne opkrævede. Kommunalbestyrelsen var ansvarlig for de Penge, han fik under Hænder, men kunde forlange Sikkerhedsstilling af ham. Regnskabet skulde i 3 Uger fremlægges til Eftersyn for Beboerne.

Det skulde revideres af 2 af Byens Indvaanere for 6 Aar valgte Revisorer og decideres af Amtmanden.

I visse Tilfælde, f. Ex. ved Optagelse af Laan, Afhændelse af Byens faste Ejendomme, Udskiftning af Kommunjorder, Bygningsarbejder, der krævede en større Forhøjelse af Skattebeløbet, skulde Sagen indstilles til Kancelliet, der, naar det drejede sig om en særlig vigtig og overordentlig Foranstaltning, kunde foreskrive, at Borgerskabet skulde sammenkaldes for selv at erklære sig derover.

Med Hensyn til Fattigvæsenet ophævedes Regulativet af 1834, og der indsattes en Kommission, bestaaende af Sognepræsten, Retsbetjenten og 3 af Repræsentationens

Medlemmer. Fattigskatten skulde paalignes efter Formue og Lejlighed. Det aarlige Bidrag fra Staten sattes til 300 Rdl., men kun imod, at intet yderligere Fattigbidrag kunde paalignes de for dens Regning drevne Værksteder. Fattig- og Sygehuset skulde overdrages Kommunen.

Skolevæsenet skulde under Amtsskoledirektionen styres af en Kommission, sammensat paa samme Maade som Fattigkommissionen. Ogsaa Skoleskatten skulde lignes efter Formue og Lejlighed. Skolebygningen med deri værende Boliger for Lærerne overdroges Kommunen, imod at denne selv skulde vedligeholde den. Det aarlige Bidrag, der hidtil var blevet ydet til Skolevæsenet for samtlige nu for Statens Regning drevne Værksteder, fastsattes indtil videre til 500 Rdl., dog imod, at intet yderligere Bidrag paalignes disse Værksteder.

Kommunalbestyrelsen holdt sit første Møde paa Tinghuset d. 20. April 1849, sammenkaldt af den konstituerede Birkedommer, Fuldmægtig *C. D. Meinig*. Denne og samtlige Repræsentanter var mødt. De var, foruden Værkets Inspektør Kaptajn *C. G. Dalberg*, Gørtlermester *S. Agerlin*, praktiserende Læge *P. A. Madvig*, Købmand *K. A. Larssen*, Sadelmager *P. Thorning*, Købmand *L. F. Tøyberg* og Gæstgiver *J. C. Heilmann*. Til Formand for Kommunalrepræsentationen valgtes *Larssen*, til Næstformand *Madvig*, ligesom der valgtes Medlemmer af Fattigkommissionen og Skolekommissionen.

Den vigtigste og foreløbig næsten eneste Opgave for Kommunalbestyrelsen var at prøve og afgive Betænkning over *det provisoriske Regulativ*, og her rejste der sig da strax, forøvrigt foranlediget af Dalberg selv, Spørgsmaal om Inspektørens Stilling indenfor Bestyrelsen. Det vedtoges, at han som befalet Medlem hverken kunde vælges til Formand i Repræsentationen eller deltage i Valget enten af Formand eller Næstformand eller af Medlemmer

til Fattig- og Skolekommissionen. Dalberg tog Forbehold imod denne Afgørelse, der ogsaa senere underkendes af Indenrigsministeriet, hvorfor der d. 1. August maatte foretages ny Valg, som dog i Hovedsagen fik ganske samme Udfald som første Gang.

Den lille Uenighed kom ikke til at betyde noget for Samarbejdet mellem Dalberg og hans Kolleger i Kommunalbestyrelsen. Han blev, som det kunde ventes, et ivrigt og arbejdsomt Medlem af den, der benyttedes ikke lidt i forskellige Kommissioner. Naturligvis kunde hans dobbelte Stilling til Tider medføre en vis Modsætning mellem ham og de andre Medlemmer, men det gode Forhold synes aldrig at være blevet forstyrret deraf. Han var loyal i sin Optræden, en velmenende og rettænkende Mand, og det har sikkert fundet Paaskønnelse, ligesom han heller ikke havde vanskeligt ved at skaffe sig Øre for de ikke faa Forslag til Reforme af den ene og den anden Art, han Tid efter anden fremsatte.

Efter stedfunden Drøftelse fremkom Kommunalbestyrelsen med sin Betænkning og sine Ønsker i Anledning af det forelagte Udkast til et Regulativ. Man ønskede det udtrykkelig udtalt, at Inspektøren for de kgl. Værksteder hverken i Repræsentationen eller i Bestyrelsen indtog nogen anden Stilling end de valgte Repræsentanter og altsaa ikke havde noget særligt Votum med Indstillingsret til højere Vedkommende. Man var ængstelig for, at det vilde blive Kommunen for byrdefuldt at udrede, hvad der var paalagt den, uden at komme i Besiddelse af nogen ny Indtægtskilde. Man gjorde gældende, at i Almindelighed var Velstanden paa Frederiksværk yderst ringe og Fler-tallet af Stedets Beboere simple Arbejdere, der kun tjente til Livets første Fornødenheder, og det foresloges derfor, at Torve-, Markeds- og Havneplads strax maatte overdrages Kommunen, ligesom man ændrede paa, at der maatte

overdrages Kommunen et Jordtilliggende, af hvilket den kunde have nogen Indtægt. Endvidere ønskede man Adgang til de kgl. Brønde visse Tider paa Dagen og at Kregome og Vinderød Sogne skulde deltage i Udgifterne til Jordemoderen. Endelig anmodede man om Ret til ogsaa at ligne Fattig- og Skoleskat paa de kgl. Værksteder, hvorved altsaa fixum, de 300 og 500 Rdl., maatte bortfalde. Man bestred ikke, at disse Summer i Øjeblikket kunde være passende, men paa et Fabrikssted som Frederiksværk kunde Forholdene let forandre sig. Fastholdtes Ordningen, burde formentlig Inspektøren ikke være fast Medlem af Skole- og Fattigkommissionen. Med Hensyn til Bidraget til Skolevæsenet troede man at maatte forsikre sig om, at dette maatte vedblive, selv om Skolevæsenet skulde undergaa en Reform. Dalberg tog for sit Vedkommende Forbehold til Betænkningen.

Da det endelige Regulativ kom næste Aar, viste det sig, at meget var der vel ikke vundet, men paa enkelte Punkter var der dog taget Hensyn til de fremsatte Ønsker. Saaledes var det blevet bestemt, at Indtægterne af de offentlige Pladser og navnlig af Torve- og Markedspladsen skulde komme Byen til gode, at Kregome og Vinderød Pastorat skulde deltage i at lønne Jordemoderen, og at Byens Indvaanere foreløbig paa samme Maade som hidtil skulde kunne afbenytte de kgl. Værksteders Brønde. Ved de Forhandlinger, der, inden Overleveringen af de i Regulativet nævnte Bygninger og Indretninger, førtes med Inspektoratet, lykkedes det at opnaa enkelte andre Indrømmelser; saaledes tilstodes der Kommunen 400 Rdl. til Istandsættelse af Veje og Gader, ligesom Sprøjtemateriellet istandsattes for Etablissementets Regning. Derimod trak Kommunalbestyrelsen det korteste Straa i en Strid, den, støttende sig til en Bestemmelse i Regulativet, sammen med Kregome, Melby, Vinderød og Torup Sogne-

forstanderskaber rejste, om Kommunens Ret til ogsaa at faa Ting- og Arresthuset overleveret. Denne Bygning, der var opført 1797, og som tillige var indrettet til Birkedommerbolig, skulde, efter tidligere tagen Bestemmelse, omdannes til Tjenestebolig for Krudtværkets Bestyrer, og Justitsministeriet tilbød nu indtil videre den saakaldte Bogholdergaard til Birkedommerbolig. Dette vilde man ikke gaa ind paa, da man fandt det ubilligt, at der skulde paabyrdes den fattige Kommune Udgifter til et nyt Tinghus, men da Højesteretsadvokat Brock fraaadede Proces, faldt man dog til Føje, endog i den Grad, at da Ministeriet viste sig utilbøjeligt til nogensomhelst Indrømmelse, underkastede man sig ganske dets Afgørelse.

Det gjaldt nu at organisere det ny Kommunestyre i Overensstemmelse med Regulativet. Til at gøre Udkast til et *Overslag over Kommunens Indtægter og Udgifter* nedsattes i Sommeren 1850 et Udvalg, bestaaende af Larsen, Dalberg og Meinig.

I Oktober fremlagdes Udkastet, som viste, at der for Aarets sidste Halvdel skulde udredes ved Ligning paa Kommunen 698 Rdl. 1 $\frac{1}{2}$ β , hvoraf paa Formue og Lejlighed 584 Rdl. 15 $\frac{1}{2}$ β , paa de faste Ejendomme efter Assurancesummen 114 Rdl. 8 β . Indtil Opkrævning kunde ske, udrededes Beløbet forskudsvis af Etablissementets Kasse. Da Kommunalbestyrelsens Formand d. 27. Januar 1851 forelagde en Oversigt over Kommunens Indtægter og Udgifter til da, saas det, at Indtægten havde været 1017 Rdl. 12 β , Udgiften 816 Rdl. 15 $\frac{1}{2}$ β . Af Beholdningen tilhørte 87 Rdl. 68 β Sygehusfonden, der desuden ejede to kgl. Obligationer, een paa 500, een paa 100 Rdl. Til Regnskabsfører antoges Lærer Erslev med en aarlig Løn af 50 Rdl. Da Kommunen endnu ingen Pengekiste havde — den fik først en saadan, købt i et Fallitbo, 1884, — mod-

tog Købmand Larssen saavel de rede Penge som de to Obligationer og en tredje paa 200 Rdl., der var stillet som Kaution af Regnskabsføreren, til Nedlæggelse i sin. Derimod skulde Dalberg indsætte de 400 Rdl., man havde faaet fra Inspektoratet til Gaders og Vejes Vedligeholdelse, i Sparekassen.

Løvrigt organiserede og reformerede man i disse første Aar forsigtigt og med smaa Skridt. Agerlin paatog sig for 1851 uden Vederlag een Gang hver Uge at bortføre Oprensningen fra samtlige Torve, Gader og Pladser mod at beholde den. Der vedtoges Reglementer for Sygehuset samt for Brandvæsenet og Brandkorpset. Efter Forslag af Dalberg fik *Gaderne Navne*. Endelig fik Byen ny *Lygter*. Ved Overleveringen havde den kun haft een, der endda var mindre god. Saa tilbød i Begyndelsen af 1852 fem af Byens Beboere hver at ville forære den een; Kommunalbestyrelsen vedtog desuden selv at anskaffe een til, og fremtidig havde man altsaa 7 Lygter, der efter en Beslutning af 1853 skulde tændes 1. Oktbr. og vare ved, saa længe fornødent gjordes. Selvfølgelig kunde dette dog ikke i Længden tilfredsstillende i en By af Frederiksværks Udstrækning, og der indkom derfor meget hyppigt i de følgende Aar Andragender om at faa en Lygte anbragt saa her, saa der.

Mere end af noget andet optoges Sindene i disse Aar af *Koleraen*. 1847 havde den vist sig i Rusland, 1848 hjem søgtes baade Tyskland og England af den, i hvert af Aarene 1848 og 49 forekom der i Danmark et enkelt Tilfælde af den, og i Sommeren 1850 fik Bandholm paa Lolland en virkelig Koleraepidemi, som det dog ved energiske Foranstaltninger lykkedes forholdsvis hurtigt at faa Bugt med. I Foraaret 1850 kom der et Cirkulære fra Justitsministeriet, hvori det indskærpedes, at hygiejniske Forbedringer er det virksomste Middel til at modarbejde

Kolera, og at man derfor burde have et vaagent Øje med Renlighedsforholdene. Som Følge heraf bestemte Frederiksværks Kommunalbestyrelse, at Urenlighedsansamlingen ved Skolen, paa Torvet og i Nærheden af Posthuset skulde bortskaffes.

Dalberg paatog sig at faa rensed andre Steder som ved svenske Barakke, og Madvig erklærede, at han af yderste Evne vilde virke til Renlighedens Fremme, hvor han tilsaa Patienter. Videre synes ikke at være foretaget enten 1851 eller 1852, men nogen egentlig Fare syntes heller ikke at true, og endnu i Forsommeren 1853 var der Ro og lyse Udsigter i hele Nordeuropa. Saa skræmmedes man midt i Juni op ved Efterretningen om, at der var udbrudt Kolera i København, og nu maatte det være klart, at Frederiksværk var alvorlig truet. Som andetsteds havde baade her og i Omegnen Koleraens Forløbere meldt sig i Form af stærke Mavetilfælde, der i Begyndelsen af Juli antog en epidemisk Karakter. De hygiejniske Forhold paa Værket var desuden, saaledes som Madvig har skildret dem i en officiel Indberetning, lidet gunstige. Grunden, hvorpaa Byen ligger, siger han, har et tyndt Sandlag, hvorunder man snart støder paa Blaaleret, og er overalt meget fugtig. Hele Terrainet har ringe Fald, hvorfor Rendestene og andre Afløb vanskelig kan holdes i den bedste Orden. Latrinvæsenet staar paa et lavt Standpunkt. Husene, der, med Undtagelse af Embedsboligerne, alle er opførte til Boliger for Fabrikarbejderne, er lave, fugtige og i høj Grad overbefolkede. Maaske ikke eet Hus paa Frederiksværk er frit for Bygningssvamp. Befolkningen, hvis overvejende Del bestaar af Fabrikarbejdere, staar i sædelig Henseende ikke paa det højeste Trin, og navnlig er Misbrug af Spirituosa stærkt udbredt. Hertil kan endnu føjes, at Skidenfærdigheden mange Steder var stor, og at Sundhedstilstanden som Følge af de af Madvig paapegede

Forhold, i det hele var mindre god. Navnlig herskede der megen Koldfeber, medens den i flere Aar saa at sige havde været forsvundet fra det højere liggende Land.

Allerede d. 1. Juli bestemte Kommunalbestyrelsen, at der skulde træffes Foranstaltninger mod den truende Fare, navnlig skulde der baade af Kommunen og Private sørges for en mere gennemført Renlighed, og Kregome og Vinderød Sogneforstanderskaber opfordredes til at deltage i Oprettelsen af et Lasaret. D. 12. Juli meddelte Madvig, at det første Koleratilfælde var indtruffet, aabenbart indslæbt fra København, og d. 13. tog man fat paa Indrettelsen af Lasarettet, hvortil man fik overladt det tidligere Raketkorpsets Bygninger ved Arresødal. Borgere, Indbyggere i Kregome og Vinderød og Militæret stillede Sengesteder og andre Rekvisiter til Raadighed. Der antoges en Lasaretbestyrer, en Økonom og Sygepassere, og da Distriktslægen var bortrejst ved Sygdommens Udbrud, overdroges det Madvig at tilse Patienterne.

Det lykkedes virkelig at faa Epidemien begrænset. D. 16. August forekom det sidste Tilfælde. I de fem Uger, Epidemien varede, angrebes 18 af Sygdommen, 5 Mænd og 13 Kvinder, næsten alle tilhørende de fattigere Klasser, og af dem døde 11, 4 Mænd og 7 Kvinder. Af de 18 Tilfælde forekom dog kun 15 i selve Frederiksværk, de 3 derimod i Avderød. Ikke alle Patienter kom paa Lasarettet. 3 af dem behandledes i Hjemmet, og af dem døde ingen. Saaledes var Frederiksværk sluppet saa nogenlunde fra Faren, men den truede dog stadig, og endnu en Række Aar forberedte man sig om Sommeren paa at modtage den uvelkomne Gæst, om den atter skulde indfinde sig. Navnlig 1857 raadede der aabenbart en Del Frygt for den, og man havde under Overvejelse igen at indrette et Lasaret paa Arresødal. Det kan bemærkes, at i Anledning af Epidemien optog Kommunen sit første

Laan hos Sparekassen. Det var paa 200 Rdl., nøjagtigt hvad der blev udbetalt Læge Madvig som velfortjent Honorar.

Frederiksværks *Forbindelser med Omverdenen* havde aldrig været gode, og det maatte derfor være en naturlig Opgave for Kommunalbestyrelsen at søge dem forbedrede. Lidt frem var man vel alt naaet i saa Henseende. 1845 havde man faaet en nogenlunde tidssvarende Postgang, idet der fra 1. Juli d. A. oprettedes en *kgl. regnskabsførende Postexpedition* i Stedet for den tidligere private. Hidtil, i hvert Fald fra 1805, var Brevene blevet befordrede med de to Gange ugentlig fra og til Frederiksværk gaaende (Ole Knudsenske) Fragtvogne, der ogsaa medtog Personer, men ikke Penge og Pakkepostsager. Disse maatte besørages afhentede fra og henbragte til Frederiksborg Postkontor af de Korresponderende selv. Som Postexpeditør ansattes 1846 C. C. J. Hanson, der 1. Januar 1852 afløste K. A. Larssen som Formand for Kommunalrepræsentationen, hvilken Stilling han indehavde, indtil han 1861 forflyttedes til Maribo. Han har aabenbart været i høj Grad skattet af sine Kolleger i Repræsentationen. Da han ved en tidligere Lejlighed ønskede at udtræde, nægtede man sit Santykke dertil, og da han gik af, takkede man ham for den Dygtighed, hvormed han havde virket i Kommunens Interesse.

Vigtigst af alt til Fremme af Samkvemmet med Omverdenen var det dog efter Kommunalbestyrelsens Opfattelse at skaffe Byen en *Skibsbro*. Det var, mente man, intet mindre end et Livsspørgsmaal for den at faa en saadan, og saa fattig Kommunen var, maatte Midlerne dertil skaffes til Veje. Det kunde kun bestyrke Kommunalbestyrelsen i dens Beslutning, at der i Begyndelsen af 50erne af et Selskab, der havde sit Sæde i Roskilde, blev aabnet Dampskibsfart paa Isefjorden, bl. a. med Frederiksværk

som Anløbssted. Men forøvrigt var Tanken om en Skibsbro gammel. Allerede Classen havde ladet bygge en Pram-bro, men den blev bortrevet af Isen, og siden maatte Skibene ankre op 800—1000 Alen ude i Fjorden og Værerne prammes ud og ind til Værket. Nu tog Kommunalbestyrelsen Tanken op.

Allerede 1852 havde man en Plan færdig, men den blev 1854 opgivet til Fordel for en anden, og man overvejede ved den Lejlighed Muligheden af at anvende indtil 20000 Rdl. paa Anlægget, men heller ikke denne Gang kom der noget ud af det. 1858 fremkom saa Kaptajn Wilde, den administrerende Direktør for det tidligere omtalte Dampskibsselskab, med Tegninger og Overslag til en Bro. Selskabet var ikke utilbøjeligt til selv at bygge den, naar det kunde faa Lov til at opkræve Bropenge, men dette Tilbud mente man at maatte afvise, og i September s. A. bestemte man sig til overhovedet ikke at fremme Sagen, før man havde faaet Klarhed over Byens Forhold til Næringslovgivningen, og dette Standpunkt fastholdt man, da Wilde i Februar næste Aar atter optog den. Saa uheldigt som Kommunen for Øjeblikket var stillet, var det umuligt at tænke paa denne Plans Virkeliggørelse. Det varede dog ikke længere end til April s. A., før man øjnede en Mulighed for at faa gennemført dette, efter Kommunalbestyrelsens Opfattelse, bedste og maaske eneste Middel til at fremme Kommunens Opkomst. Den, der fremkaldte dette mærkelige Omslag, var Anker Heegaard, som havde faaet Sparekassens Løfte om et Laan paa 4000 Rdl. til Anlæg af en Skibsbro, naar Kommunalbestyrelsen vilde stille sig i Spidsen for at søge de nødvendige Midler tilvejebragt til dette Formaal. Det vilde den gerne, og den foretog forskellige Skridt til Sagens Gennemførelse, men videre naaede man heller ikke.

Heegaard opgav dog ikke Tanken. I Januar 1862 fore-

viste han Kommunalbestyrelsen en Tegning og et Over-
slag til en Bro, som han stillede til Disposition, og dette
gav sikkert Stødet til, at man, efter Opfordring af Repræ-
sentationens daværende Formand, Dr. Cold, henvendte sig
til Ingeniørfirmaet Carlé og Kaufmann og udbad sig dets
Betænkning om, hvorledes man hensigtsmæssigst skulde
anlægge en *Havn* ved Frederiksværk. Kaufmann tilraadete
Henvendelse til flere Sagkyndige, inden Planer udarbej-
dedes. Man gik da i September s. A. til Vandbygnings-
inspektør Carlsen og bad om hans Skøn, idet man op-
lyste, at naar man havde opgivet Tanken om en Skibs-
bro, var Grunden dels de med dens Anlæg forbundne
store Omkostninger, dels Frygt for, at en Pælebro ikke
vilde kunne modstaa Søgangen. Carlsen erklærede sig i
Maj næste Aar villig til at komme, mærkeligt nok for at
undersøge Lokalteterne til en *Skibsbro*. Man takkede ham
for Tilbudet. Men da der ikke for Tiden var Udsigter til
Anlæg af en Skibsbro, vilde man forbeholde sig mulig-
vis senere at henvende sig til ham.

Det lader sig vel forstaa, at Kommunalbestyrelsen, saa-
ledes som Kommunens Stilling i de Aar var, kunde have
store Betænkeligheder ved at skride til et Foretagende,
der vilde koste mange Penge, og med hvis rette Udførelse
man ikke var paa det rene, men der er paa den anden
Side heller intet mærkeligt i, at en Handlingens Mand som
Anker Heegaard tilsidst er bleven ked af dette evindelige
frem og tilbage, og at han derfor i Sommeren 1863 brød
overtvært og androg Indenrigsministeriet om Tilladelse til
næste Aar ved Frederiksværk at anlægge paa sin Bekost-
ning en *Havn* med Ret til at oppebære Havne- og Skibs-
afgifter.

Andragendet synes at være kommet noget bag paa
Kommunalbestyrelsen. I sin Erklæring udtalte den, at den
ikke havde opgivet Tanken om selv at anlægge en *Havn*,

og at Sagen var for lidt oplyst til, at den for Øjeblikket kunde anbefale Andragendet, men, som bekendt, blev Enden dog, at Heegaard fik den ønskede Tilladelse og i Aarene 1865 og 1866 anlagde Havnen.

Det er ovenfor berørt, at Kommunalbestyrelsen følte sig utryg overfor Spørgsmaalet om, hvorledes Frederiksværks Stilling vilde blive efter *Næringsloven af 29. Decbr. 1857*, og at den 1858 saa meget mistrøstigt paa Byens Forhold, som de var i Øjeblikket, og som de tegnede til at udvikle sig. Dette er dog kun meget svage Udtryk for dens Betragtning af Situationen. I en Skrivelse af 9. Juni 1858 har den udtalt, at *Kommunen*, under visse Eventualiteter, *maa gaa til Grunde*. Nu er det vistnok saa, at da *Næringsloven* udkom, var der ogsaa andre Byer og navnlig mange Enkelte, som mente, at den vilde blive deres Ruin, men det lader sig ikke nægte, at Frederiksværk med Rette følte sig i høj Grad truet, og det maa vist siges, at Staten har taget med ret haard Haand paa den lille By.

Sagen var den, at Indenrigsministeriet i en Skrivelse af 29. April 1858 til Frederiksborg Amt havde eragtet, at Frederiksværk med Hensyn til Næringsforholdene maatte være at anse som Landdistrikt, og det til Trods for, at Ministeriet kort i Forvejen havde gjort Høkerlovens § 5 anvendelig paa Byen, saaledes at Landhøkere ikke maatte nedsætte sig inden for en vis Afstand fra den. Følgen heraf var, at Lovens Afstandsbestemmelse ikke vilde kunne komme Frederiksværk til gode. Om den skulde der ikke som om Købstæderne være noget Læbælte. Altsaa kunde Handlende og Købmænd nedsætte sig i Byens umiddelbare Nærhed — hvad faktisk ogsaa senere skete — og konkurrere med Byens Næringsdrivende samt nyde godt af dens Kommunikationsmidler og Søgning, uden at deltage i at bære Byens Byrder. Og at dette vilde ske,

maatte saa meget mere befrygtes, som Handlende, selv om de vilde, slet ikke kunde faa Lov til at nedsætte sig i Byen. Ved Kontrakt af 6. Maj 1835 med Købmand K. A. Larssen var det nemlig fastsat, at der foruden Forpagteren af hans Købmandsgaard kun maatte være een Købmand til i Byen.

Løvrigt bestod der et Monopol til, idet en Kobbersmed Busch havde Eneret paa at drive Næring som saadan. Nu var han fallit, og hans Værksted havde i flere Aar staaet stille, og K. A. Larssen havde for over 20 Aar siden fremlejet sin Købmandsgaard med tilhørende Handel til Tredjemand, der svarede ham en mange Gange større Afgift, end han selv udredede til Staten, men desuagtet havde Staten forsvaret de to Forpagtere i deres Rettigheder ved til enhver Leje og ethvert Salg af Ejendommene paa Stedet at føje den Betingelse, at der, saalænge Kontrakterne stod ved Magt, ikke i disse Ejendomme maatte drives nogen Næring, der kunde gøre Indgrib i Forpagternes Rettigheder. Der opstod herved rent absurde Forhold. Saaledes kunde der f. Ex. foreløbig overhovedet ingen Kobbersmedeforretning findes i Byen, og Apotekeren kunde ikke udnytte en Del af den Ret til Handel, der var givet ham ved kgl. Bevilling.

Men det var endda ikke det eneste. Ved Salget af Værkstederne var en hel Del Arbejdere blevet brødløse, og de vilde nu falde Byens Fattigvæsen til Byrde. Dens største Næringsdrivende, de ny Ejere af Værkstederne, boede udenfor Byen og svarede derfor ingen Skat til den. Kendelser for Næringsbeviser til Næringsdrivende, der bosatte sig i Byen eller dens Opland, vilde tilfalde Frederikssund. Og saa var det endelig i Januar 1858 blevet meddelt Kommunalbestyrelsen, at de 800 Rdl., som Staten hidtil havde svaret af Værkstederne til Fattig- og Skolevæsenet, nu vilde ophøre, dog at Halvdelen kunde ventes

bevilget for første Halvdel af 1858. Dette fik man dog for saa vidt ændret, som det ved Hjælp af Tscherning, Rotwitt og Kaptajn N. E. Tuxen, der nu var Medlem af Rigsraadet og tidligere havde været Folketingsmand for Frederiksværk, af Rigsraadet blev vedtaget, at Byen skulde beholde de 800 Rdl. til April 1860. Men iøvrigt viste det sig næsten umuligt at komme nogen Vegne. Allerede 1856 havde Kommunalbestyrelsen sammen med Omegnens Sogneforstanderskaber søgt at faa Monopolerne hævet. Nu androg man 1. Juni 1858 Indenrigsministeriet om, at Frederiksværk enten maatte faa Købstadrettigheder, eller at der maatte blive givet det en Afstandsbestemmelse, og om Efteraaret henvendte man sig personligt i Ministeriet for at erfare noget om, hvad man turde haabe. Det viste sig da, at af Ministeriets Initiativ kunde man intet vente. Det var ganske utilbøjeligt til selv at røre ved Næringsloven, men man mente i Ministeriet, at Frederiksværk burde søge Sagen fremmet paa næste Rigsdag ved en Rigsdagsmand. Saa gik man til Værkets gamle Ven, Oberst Tscherning, der aldrig glemte sin lille Fødeby. Men heller ikke han kunde denne Gang hjælpe. I Januar 1859 fik man Meddelelse fra Indenrigsministeriet om, at det ikke fandt Anledning til at gaa ind paa Andragendet om at faa Afstandsbestemmelserne gjort anvendelige paa Frederiksværk, lige saa lidt som man vilde gøre nogen Indrømmelse med Hensyn til Erlæggelsen af Kendelsen for Næringsbeviserne. Følgen var, ifølge Kommunalbestyrelsens Fremstilling, at Frederiksværk mistede en Del af sit Op-land og gik tilbage i Indbyggertal.

Saa lysnede der igen et lille Haab. Rigsdagen afløste Kromonopolet paa Fanø, og Indenrigsministeriet gjorde 1861 Skridt til Afløsningen af Farvermonopolet i Stege, og Kommunalbestyrelsen henvendte sig derfor i Novbr. s. A. efter Forslag af Dr. Cold til Orla Lehmann, som da var

bleven Indenrigsminister, med Bøn om hans Hjælp til ogsaa at faa de frederiksværkske Monopoler afløst, men lige meget hjalp det.

Ogsaa paa et andet Punkt kom man til kort overfor Staten. I August 1859 meddelte Finansministeriet, at der fremtidig af Krudtværket aarlig skulde svares 200 Rdl. til Skole- og Fattigvæsenet, dog imod, at der intet yderligere affordredes Statskassen hertil.

Kommunalbestyrelsen vilde for Fremtidens Skyld tage et vist Forbehold med Hensyn til denne Bestemmelse, men Finansministeriet vilde kun udbetale Pengene mod at faa en udtrykkelig Erklæring om, at der ingen yderligere Krav vilde blive stillet til Statskassen. Man raadførte sig saa med Højesteretsadvokat Liebe om Muligheden af ved Domstolene at faa enten Statskassen eller Værkets nuværende Ejere tilpligtet til at svare til Skolevæsenet et stedsevarende aarligt Bidrag af 500 Rdl. Men Enden paa det blev, at man ogsaa her maatte bøje sig for Staten som den stærkere.

1865 blev Bidraget nedsat til 150 Rdl. 1870 erklærede Finansministeriet, at det ikke erkendte nogen Forpligtelse for Staten til at udbetale Bidraget, og at der fremtidig hvert Aar i Juli Maaned skulde søges om det. Næste Aar fik man at vide, at det var Ministeriets Hensigt foreløbig at indskrænke Bidraget til 100 Rdl. aarlig, da den største Del af Statens tidligere Ejendomme paa Frederiksværk nu var bortsolgte.

Kommunalbestyrelsen protesterede mod denne Begrundelse, men maatte nøjes med, hvad den kunde faa, og Byen nød saa godt af disse Penge, indtil Købmandsgaarden efter Fru Larssens Død 1883 bortsolgtes. Imidlertid havde Kommunen 1860 med specificeret Beskrivelse og Kort af Bestyrelsen for Frederiksværks Etablissement faaet overdraget de Arealer, Inventarier og hvad andet, der ifølge

Regulativet af 1850 og senere Skrivelser skulde overgaa fra Staten til Kommunen, og Aaret efter inspicerede den samlede Kommunalbestyrelse Veje, Gader, Gangstier og Vandløb og traf en Række Bestemmelser til Ordning og Regulering af dem.

Efter at Lov 31. Marts 1860 angaaende de kommunale Valg i Købstæderne var udkommet, havde Kommunalbestyrelsen paa Foranledning af Indenrigsministeriet udtalt sig for det ønskelige i, at Loven med visse Ændringer blev gjort anvendelig paa Frederiksværk. Navnlige mente man ikke, at Byen burde have en egen Ligningskommission, da man ansaa det for umuligt udenfor Kommunalbestyrelsen at finde de fornødne Kræfter til at danne en saadan med tilstrækkelig Sagkundskab og Dygtighed. Dette førte imidlertid ikke til noget, men 23. Decbr. 1861 kom *Loven om de kommunale Valg i Frederiksberg, Frederiksværk, Silkeborg, Løgstør og Nørresundby*, og ved den fastsattes det, at Tallet paa Kommunalrepræsentationens Medlemmer skulde være ulige, dog ikke over 9 eller under 5, at der kunde anordnes en særlig Ligningskommission, at Kæmneren skulde være til Stede i den, at til den større Halvdel af Kommunalrepræsentationen og Ligningskommissionen skulde de Beboere have Valgret, der var valgbare til Folketinget, naar de i eet Aar havde boet i Kommunen og svaret Skat til den, dog fordredes ikke Indfødsret. Den mindre Halvdel skulde vælges af den Femtedel af Kommunens fornævnte valgberettigede Beboere, der i det foregaaende Kalenderaar havde svaret det største direkte Skattebeløb til Kommunen, naar denne Femtedel havde svaret mindst $\frac{2}{3}$ af Kommunens samtlige Skatter.

De øvrige Bestemmelser, der tør forudsættes ret vel kendte, er der ingen Anledning til at komme ind paa. Kun maa det mærkes, at der skulde finde Nyvalg Sted til

1. Januar 1863. Ved disse valgtes ikke blot Kommunalrepræsentationen men ogsaa Bygningskommisær og Ligningskommission. Da nemlig Loven ikke forbød at vælge Medlemmer af Repræsentationen ind i Kommissionen, og da den sikrede de højstbeskattede særlig Indflydelse paa Valgene til den, havde Kommunalbestyrelsen opgivet sine tidligere Betæneligheder ved at faa en saadan Kommission.

I de første Aar synes der i det hele at have raadet Enighed indenfor Kommunalbestyrelsen baade om Principerne for Kommunens Styrelse og om deres Udførelse i Praxis. Ganske vist hændte det en Gang midt i Halvtredserne, at et Medlem ønskede at udtræde med den Begrundelse, at han forment, han ikke som samvittighedsfuld Mand kunde blive i Kommunalbestyrelsen, da han intet kunde udrette, og hans Mening stedse maatte blive i Minoritet. Men herpaa tør man næppe lægge altfor megen Vægt. Som en Hovedgrundsætning udtalte Kommunalbestyrelsen allerede 1850, at den hyldede saa fri og uindskrænket Næringsdrift som muligt, og herpaa synes den i det hele at have holdt. Det var ikke saa helt faa, der i Begyndelsen af Halvtredserne ønskede at nedsætte sig som Næringsdrivende i den lille By, og naar det ikke saa ganske sjældent hændte, at de fik Afslag, var Grunden i de fleste Tilfælde den, at man ikke mente, der var Brug for dem, fordi deres Fag alt var tilstrækkelig repræsenteret paa Værket. Nogen Vaklen har der dog nok i saa Henseende været. Men paa eet Punkt stod man baade da og i en Aarrække senere fast.

Man vilde *ingen ny Beværtninger* have. Overfor de ustandseligt indstrømmende Begæring om Ret til at indrette saadanne hævdede man stadigt, at det med Gæstgiveriet forbundne Værtshushold havde vist sig fuldkommen tilstrækkeligt til Stedets daglige Behov. Først 1866,

da Havnen var kommen, gav man efter og tillod Indretningen af et Beværtningssted til, men kun tvungen dertil af den herskende Opinion.

Men var der end i Almindelighed Enighed om Kursen for Byens Styrelse, saa kunde det dog hænde, at Bølgerne til Tider gik ret højt i Kommunalbestyrelsens Møder. Serène d'Acqueria, der 1854 var bleven Birke-dommer, har aabenbart haft Vanskelighed ved at komme i det rette Forhold til Repræsentationen. Det betyder mindre, at han engang i en Skrivelse til et noget forsømmeligt Medlem mindede ham om hans Pligter mod Konge og Fædreland og i Særdeleshed mod Frederiksværks Kommune. Værre var det, at han evig og altid klagede over for høj Skatteansættelse, hvad der gav Anledning til ret skarpe Sammenstød. Særlig daarligt synes Forholdet at have været til Dr. Daniel Cold, der 1861 efter Postmester Hanson var bleven Repræsentationens Formand for efter Valgene i Januar 1863 at genvælges til denne Stilling, og som i en Aarrække vel nok var den indflydelsesrigeste og populæreste Mand paa Frederiksværk, højt skattet af sine Patienter, af hvilke mange søgte ham, ogsaa efter at han havde opgivet sin Praxis og var flyttet til København.

Selvfølgelig har det ikke kunnet blive nogen Hemmelighed for Indbyggerne paa Frederiksværk, at der til Tider var Vanskeligheder indenfor Kommunalbestyrelsen, men Adgang til at blive bekendt med, hvad der foregik paa dens Møder, fik de først 1884, da Dørene aabnedes for Referenter, forøvrigt først efter, at der var rejst en ganske uberettiget Modstand derimod fra Kommunalbestyrelsens Side.

Det havde længe været klart, at et *nyl Ting- og Arresthus* var en Nødvendighed, og i Marts 1861 approberede Frederiksborg Amt dets Opførelse efter en indgIVEN Façadetegning. Med denne var Kommunalbestyrelsen iøvrigt ikke

tilfreds. Den indre Indretning fandt man god og hensigtsmæssig, men det Ydre mente man kunde vanskeligt være simplere og styggere. Om Efteraaret var Bygningen færdig, og Repræsentationen modtog da en Skrivelse fra Birkedommeren, indeholdende, at der kan afgives Lokale til Repræsentantskabsmøderne i det ny Tinghus, naar der ikke gøres Fordring paa Opvarmning af Lokalet ved de tre Favne Brænde, der er tilstaaet til Gangstuen Opvarmning, og at Dommerens Værelse under ingen Omstændigheder kan benyttes til Møderne. Man ønskede en personlig Forhandling med Birkedommeren, men han synes at have undslaaet sig for den, og det maa opfattes som et Udtryk for Repræsentationens Uvilje over den Maade, paa hvilken han i denne Sag havde stillet sig, naar man strax vedtog i næste Kommunalbestyrelsesmøde at foreslaa anskaffet en Protokol til deri at indføre Kommunalrepræsentationens Forhandlinger, medens den tidligere havde haft Forhandlingsprotokol sammen med Kommunalbestyrelsen. Protokollen blev ogsaa virkelig anskaffet og fremtidig benyttet.

Ogsaa et nyt Sygehus maatte Frederiksværk og Birket have, og som i den forrige kom Serène d'Acqueria ogsaa i denne Sag til at staa ret skarpt overfor Repræsentationen og navnlig overfor Cold.

Det *Syge- og Fattighus*, man havde, var blevet til paa den Maade, at Kaptajn Dalberg m. fl. d. 21. Febr. 1833 indbød Beboerne af Frederiksværk og nærmeste Omegn til ved frivillige Gaver at samle en Kapital, for hvilken man agtede, til Minde for Frederik VI, at indrette et Syge- og Fattighus for Frederiksværk. Der indkom hertil 827 Rdl. 26 β. 1836 fik den valgte Bestyrelse for Sygehuset af Administrationen overladt nogle Bygninger, i hvilke der indrettedes et Syge- og Fattighus. De overlodes uden Lejeafgift i 30 Aar og saaledes, at Kommunen ikke i den

Anledning blev bebyrdet med yderligere Udgifter. 1860 var disse Bygninger uden Betingelser blevet skænket Kommunen. Men nu var dette Sygehus efter en af den samlede Kommunalrepræsentation foretagen Undersøgelse aldeles ubrugeligt.

Der kunde blive Tale om en Hovedreparation, som vilde blive meget kostbar, eller Nybygning. Reparerede man, vilde Sygehuset dog beholde sin usunde Beliggenhed, sin Fugtighed, sin Røg og sin Mangel paa Vand. Repræsentationen lod derfor, efter et forgæves Forsøg paa at faa Jurisdiktionens Sogneforstanderskaber med til Opførelsen, udarbejde Tegninger og Overslag til et nyt, alt saa sparsomt som muligt, til Beløb 5082 Rdl. 16 β. Birke-dommeren var betænkelig ved Udgiften og mente, at man maaske kunde nøjes med en mindre Bygning. Man enedes dog sluttelig om at indgaa til Indenrigsministeriet med Tegninger og Overslag samt med Andragende om at maatte sælge Syge- og Fattighuset og optage et Laan paa indtil 2400 Rdl.

Det endte med, at Indenrigsministeriet i Febr. 1864 resolverede, at der skulde bygges et for hele Jurisdiktionen fælles Sygehus, og Amtet tog i den Grad Sagen i sin Haand, at Arbejdet udførtes uden de paagældende Kommuners Samtykke og Medvirken, hvad der vakte megen Harme og opfattedes som en Retskrænkelse.

Af de forskellige Spørgsmaal, der har været fremme til Drøftelse i den Tid, Frederiksværk har bestaaet som selvstændig Kommune, har næppe noget til alle Tider optaget Beboerne i den Grad som *Skolesagen*. Af dens mange Faser kan her kun berøres de vigtigste.

Allerede 1851 rejste Dalberg Spørgsmaal om en Reorganisation af Skolen med Sigte paa en bedre Realundervisning, og i de nærmest følgende Aar forhandlede der herom, uden at der dog kom synderlig mere ud af

det, end at den fra 1852 efter Kommunalbestyrelsens Ønske kaldtes *Borgerskole*. Meget, mente Kommunalbestyrelsen, havde man ikke Raad til at ofre paa den, og værre blev det, da den vanskelige Tid kom omkring 1860. Imidlertid naaede man dog 1861 et Tilskud fra Frederiksborg Amts Skoleraad paa 150 Rdl. imod, at Realskolen (3: -klassen) blev aabnet for Landboernes Børn mod Erlæggelse af de samme Skolepenge, som betaltes af Byens Børn, 1 Rdl. maanedlig, hvilket efter Kommunalbestyrelsens Mening kun var et ringe Vederlag for, hvad der ydedes. Men to Aar efter, i September 1863, kom det som et Tordenslag, at Kultusministeriet efter Indstilling af Skolekommissionen havde resolveret, at Realklassen skulde indtages og Undervisningen fordeles paa 3 Klasser. I den øverste skulde der undervises særligt i Tysk, Verdenshistorie, Naturlære, Naturhistorie og geometrisk Tegning og for Pigerne i Haandgerning. Undervisningen skulde som hidtil ledes af to faste Lærere foruden en Gymnastiklærer og en Lærerinde i Haandgerning, og denne Ordning skulde gælde indtil videre. Misfornøjelsen var stor. Man besluttede at andrage Indenrigsministeriet om at faa denne Sag til Erklæring, da den ikke alene angik en af Kommunens vigtigste Interesser, men var et ligefrem Pengespørgsmaal. I Begyndelsen af 1864 indgav flere Borgere et Andragende om, at Kommunalbestyrelsen med Varme og Kraft vilde søge at faa Realklassen genoptaget. Cold gjorde dette Ønske til sit og foreslog, at man skulde indgaa til Amtsskoledirektionen med et Andragende om Realklassens Genoprettelse, dog saaledes, at Fordringerne baade med Hensyn til Alder og Kundskaber stilledes lavere end tidligere. Ved Afstemningen fik han dog ikke Flertal for sit Forslag, og han forlangte da at faa tilført Protokollen, at han fra første Færd af al Magt havde kæmpet mod den nu indførte Ordning, som han ansaa for overvejende uheldig

og, under Hensyn til det betydelige Tilskud til Skolevæsenet, for ligefrem uretfærdig mod en stor Del af Byens Borgere, der berøvedes ethvert Middel til at skaffe deres Børn en passende Undervisning. Det kom derefter til en Meningsudvexling mellem Cold og Birkedommeren om Medlemmernes Ret til at faa en saadan Erklæring tilført Protokollen, men det skete altsaa dog. Dette foregik d. 9. Febr. 1864. D. 3. Marts svarede Indenrigsministeriet paa det tidligere omtalte Andragende, at man vel mente, at Kommunalbestyrelsens Erklæring helst burde været indhentet, men da der ved den ny Ordning dog ikke var paaført Kommunen forøgede Udgifter, fandt man ikke tilstrækkelig Anledning til at søge Kultusministeriets Beslutning tilbagekaldt. Kommunalbestyrelsen besluttede i den Anledning at overveje yderligere Skridt, men saadanne er næppe tagne.

1868 fremkom en Del Beboere med et Andragende om at faa Realklassen genoprettet, og Kommunalbestyrelsen overvejede i den Anledning sammen med Skolekommissionen Muligheden af en Ordning, der skulde hvile paa en forhøjet Skolebetaling, men Kravene, der maatte stilles til Forældrene, er sikkert forekommet disse altfor store, og Tanken har saa alene af den Grund maattet bortfalde.

Atter 1884 og maaske allerede tidligere kom der fra Beboerne Ønsker frem om en udvidet og forbedret Skoleundervisning, hvilket gav Anledning til, at Skolekommissionen paany tog Sagen op og 1886 udarbejdede Forslag og Planer, ogsaa forsaavidt Udgifterne angik, uden at Sagen derved bragtes videre. 1890 var Skolen imidlertid overfyldt, og der maatte træffes en midlertidig Ordning. 1892 kom der paany Andragende fra en Del Borgere om Udvidelse af Undervisningen, men nu var Overfyldningen bleven saa stor, at der nødvendigvis maatte skaffes Borger-skolen en ny Bygning, til hvis Opførelse Sparekassen

ydede et Laan paa 50000 Kr., og samme Aar bevilgedes der Privatlærer Møller 200 Kr. for et Aar til hans Realskole.

1894 bortsolgtes den gamle Skole til Borgerforeningen til Indrettelse af en Borgerstiftelse, og samtidig søgte en Del Borgere Kommunens Støtte til Oprettelse af en Realundervisning, men dette Andragende afvistes. Endelig indkom der fra en Del Borgere 1902 et Andragende om Oprettelse af en Realskole, og der fremsattes Forslag om, at Kommunen skulde opføre en Bygning for en saadan Skole med Demissionsret. Kommunalbestyrelsen besluttede i Anledning heraf at nedsætte et Udvalg, der skulde undersøge Betingelserne for Oprettelsen af en Skole med Realafgangs-examen som Maal, saaledes at det navnlig skulde overvejes, under hvilken Form — om ved kommunal eller privat Drift — en saadan Skoleordning kan indføres, naar den paa engang skal komme hele Byen, ogsaa de mindre bemedlede, til gode og samtidig paaføre Kommunen den mindst mulige Udgift.

En Række Overvejelser førte til, at man næste Aar bevilgede den private Realskole et aarligt Bidrag af 1000 Kr., og ved denne Ordning af Skoleforholdene, en kommunal Borgerskole og en privat Realskole, der støttes af Byen med Pengebidrag, er man hidtil bleven staaende.

Allerede under Christian VIII kom den Tanke frem, at Frederiksværk burde have sin egen Kirke. 1845 henvendte en Deputation fra Byen sig til Kongen med Andragende om, at han vilde lade opføre en egen Kirke paa Frederiksværk. Deputationen henviste til, at Fabrikstedet nærmede sig til at blive en Købstad, og til, at Vejen til Vinderød Kirke var lang for Beboerne. Siden søgte man at holde Sagen i Erindring — der skete saaledes 1847 en Henvendelse til Rentekammeret —, og da Lille Lyngby-Ølsted Sognekald 1857 var ledigt, tog Kommunalbestyrel-

sen paa Foranledning af Lærer Erslev paany Sagen op, idet man ansøgte Kultusministeriet om, at der ved Besættelsen af Kaldet maatte blive taget fornødent Forbehold med en mulig senere Omlægning af Sognene for Øje. Det, man ønskede, var, at der skulde dannes et særligt Pastorat af Vinderød Sogn, Frederiksværk By og den dertil henlagte Grund fra Kregome Pastorat.

Som Frederiksværk var stillet, kunde man ikke give noget Haab om, at Kommunen skulde kunne støtte Sagens Fremme ved et pekuniært Offer, men man haabede alligevel paa en Gang at naa Maalet. 1859 aabnede der sig en Mulighed dertil, idet Kregome-Vinderød Sognekald blev ledigt, men da Provst la Cour i den Anledning henvendte sig til Kommunalbestyrelsen om Sagen, maatte den, saa vanskelige som Forholdene i Øjeblikket var, svare, at selv kunde man ikke i den nærmeste Fremtid skaffe sig enten en Kirke eller et Bedehus, men man haabede, det skulde kunne ske engang i Fremtiden, og at Finansministeriet vilde overlade Kommunen en Bygning til Bolig for en Præst. En Kapellan pro loco ønskede man ikke, da de tilsigtede Goder for Byen formentlig ikke derved vilde opnaas. Efterhaanden synes man dog at være kommet noget bort fra Tanken. I hvert Fald svarede Kommunalbestyrelsen, da Direktionen for det Classenske Fideikommis 1881 havde spurgt, om man eventuelt vilde give Afkald paa al Ret til at bruge Vinderød Kirke, at det vilde man for Tiden ikke, selv om der i Kommunen skulde findes Stemning for at bygge en egen Kirke, og man føjede til, at Udgifterne ved en saadan Foranstaltning langt vilde overstige Kommunens Midler og ikke staa i noget Forhold til den derved opnaaede Vinding.

Men, som det viste sig, Tanken var kun foreløbig skrinlagt, og da den kom frem igen, var det for at sejre. Det var Menighedsraadet med dets Formand, Pastor J. L.

G. Mønster, i Spidsen, der, efter at T. N. Brendstrup havde tilbudt at skænke 25000 Kr. til en ny Kirke, rejste Sagen. Kommunalbestyrelsen erklærede sig villig til at give indtil 8000 Kr. til Kirkens Opførelse og til at yde det fornødne aarlige Tilskud til dens Drift og Vedligeholdelse. Kun om Stedet, hvor Kirken skulde ligge, var man ikke ganske enig. Menighedsraadet havde ønsket Markedspladsen, medens Repræsentationen bestemt holdt paa Arsenalpladsen. Efter at Arkitekt Lemcke havde udarbejdet Tegningen til en Kirke med 300 Siddepladser, der antoges at ville koste 73000 Kr. og Komiteen havde indsamlet c. 34000 Kr., indgik man 1908 til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet med Andragende om et Statstilskud paa 33500 Kr., fordelt paa 2 Aar, idet man gik ud fra, at Komitéen vilde kunne skaffe det øvrige. I Rigsdagen vedtoges Bevillingen tillige med en Sum til en præsteviet Medhjælper. Kommunen gav gratis Grund paa Markedspladsen, da Arsenalpladsen blev for dyr, og 300 Kr. aarlig til Lønning af Medhjælperen. Ved Nytaarstid 1911 var Kirken færdig til Indvielse.

Det er klart, at der, saa afsides som Frederiksværks Beliggenhed er, efterhaanden maatte opstaa Ønsker om en *lettere og hurtigere Forbindelse med Omverdenen og navnlig med Hovedstaden*. Det bedste vilde naturligvis være at faa en Jernbane til Byen, men hermed maatte det nødvendigvis have lange Udsigter, og dog forekom de, mærkeligt nok, ikke Dalberg fjernere, end at han 1861, da der endnu forhandlede om Retningslinien for Nordbanen, opfordrede Repræsentationen til at indgaa med et Andragende for at bevirke, at Banen blev lagt over Hillerød, hvad Repræsentationen dog ikke fandt nogen Anledning til, med mindre den skulde blive opfordret dertil af den Komité, som havde dannet sig i Hillerød med dette Formaal for Øje. Omkring 1870 var man endnu

henvist dels til Postbefordringen over Hillerød, dels til Dampskibet paa Isefjorden. Det sidste havde man ikke megen Nytte af, og med den første var man utilfreds. Ganske vist var det blevet noget bedre siden den Tid, da Personposten kun afgik om Aftenen og kom om Morgen-
nen, saa man maatte være to Nætter borte paa et Besøg i København, og da man, som endnu i 1864, slet ikke fik Post om Mandagen.

1872 havde man, foruden den omtalte, tillige tre Gange om Ugen en Personbefordring fra Frederiksværk til Hillerød om Morgen-
en, der vendte tilbage samme Aften. Men man vilde kunne komme til København hver Dag og tilbage samme Aften, og saa ønskede man endvidere at blive fremført i Landauer eller helt lukket Vogn.

Den Befordring, Postvæsenet brugte til Morgenposten, var nemlig ikke blot trættende og ubekvem at køre i, men tillige saa fuld af Kulde og Træk, at den var bleven en Skræk for Beboerne og kun benyttedes i Nødstilfælde. Da derfor Ole Knudsens Sønner 1872 søgte om Tilladelse til at etablere en Befordring mellem Frederiksværk og Frederiksborg Banegaard, støttede Kommunalbestyrelsen dem kraftigt, men de fik Afslag paa Andragendet. Saa fremsatte Kommunalbestyrelsen selv Beboernes Ønsker for Generalpostdirektionen og fik dem ogsaa opfyldte.

Imidlertid, en *Jernbane til Frederiksværk* maatte være Maalet. Der dannede sig i Byen et Udvalg for at tilvejebringe en saadan fra Hillerød til Frederiksværk, og dette Udvalg indgav til Indenrigsministeriet Andragende om Koncession til Anlæg og Drift af en saadan Bane. I November 1884 fremlagde Indenrigsminister Finsen i Folketinget et dertil svarende Forslag, men det var i Visnepolitikens Tid, og Sagens første Behandling sluttede med en motiveret Dagsorden, der gik ud paa, »at en Forhandling om Reformer med dette Ministerium er ørkesløs.«

1888 kom Sagen op igen under en Forhandling i Folketinget om andre Baneanlæg. Medens der forrige Gang ikke var fordret noget Statstilskud, idet Frederiksborg Amtsråd havde garanteret et Beløb af 280000 Kr., og det øvrige, der behøvedes til Banens Anlæg, var tegnet dels af de interesserede Kommuner, dels af Private, saa foresloges det nu, at der skulde bevilges 80000 Kr. pr. Mil. Imidlertid var dette Forslag kun stillet af et Mindretal. Andre optog en gammel Tanke, at forlænge Frederikssundsbanen til Frederiksværk, og Enden paa det blev, at Forslaget forkastedes.

I Marts 1890 kom det paa ny frem, indbragt af de samme, der havde interesseret sig for det forrige Gang, Folketingsmændene for Frederiksborg Amts 3. og 4. Valgkreds, Dinesen og Holch, men det naaede ikke til Behandling. De indbragte det atter i Oktober 1892 og var heldige nok til at faa det optaget paa det omfattende Jernbaneforslag, der i Februar 1893 forelagdes af en Del Folketingsmænd af forskellige Partier, men først da dette Forslag var svulmet op til et endnu langt større, der sluttelig rummede ikke mindre end 29 Jernbaneanlæg, blev det til Lov 8. Maj 1894.

Frederiksværk ydede for sit Vedkommende et Tilskud af 40000 Kr. til Banen. Man havde ønsket hertil at benytte Skibsbrolaget, et Legat paa 18800 Kr., der i sin Tid sammen med flere andre var skænket Byen af K. A. Larssen og Hustru, og som i Løbet af over 10 Aar ved paaløbne Renter var voxet til 28800 Kr., men dette nægtede Indenrigsministeriet sin Tilladelse til; derimod fik man Lov til at bruge Renterne i nævnte Øjemed. I Juni 1897 aabnedes Banen.

Belysningen havde i tidligere Tid ikke været Frederiksværks stærke Side, men lidt var man dog naaet fremad. 1870 var det blevet bestemt at anskaffe en Petroleums-

lygte paa Hjørnet af Skolegade og Gæthusgade og at lade samtlige Olie-Lygter omdanne til Stenolie-Lygter, forsaa-vidt det maatte vise sig, at de allerede anskaffede kunde brænde i al Slags Vejr, og 1875 omdannedes Gadelygterne til Rundbrændere. *Vandforsyningen* havde heller ikke været den bedste. 1869 havde Cold saaledes gjort opmærksom paa, at der kun var lidt Vand i Gadepumpen udenfor Skolen, hvorfor der kunde befrygtes Vandmangel, naar dens Vand benyttedes til industrielt Brug.

1902 kom der Forslag frem i Kommunalbestyrelsen om Anlæg af et kommunalt *Gasværk*; der var vistnok Flertal for det, men Mindretallet havde ikke faa Betænkeligheder. Man mente, at paa Grund af Frederiksværks særlige Forhold, den udstrakte Bebyggelse, de faa Butiker og offentlige Lokaler, de mange Smaakaarsfolk, vilde Brugen baade af Belysnings- og Kogegas kun blive ringe, især da Heegaards Fabrikker og Valseværket alt havde elektrisk Belysning. Og i Fremtiden vilde det næppe blive bedre, thi efter Mindretallets Opfattelse havde Frederiksværk paa Grund af sin Beliggenhed og sit af Naturforholdene stærkt begrænsede Opland ingen Udviklingsmuligheder. Ogsaa mellem Borgerne var Meningerne stærkt delte om Betime-ligheden af et kommunalt Gasværks Anlæggelse. Paa et Møde af Skatteydere havde 93 stemt for det, 79 imod.

Sagen kom nu til foreløbig at hvile, og da den optoges 1904, gik Planerne videre. Der var nu Ønsker oppe om at faa baade Gas- og Vandværk og Kloakering af Byen, og endelig stillede det nedsatte Udvalg 1905 Forslag om, at der foruden et Vandværk, der anlægges og drives af Kommunen, samt foruden en Ordning af Kloakforholdene tillige skulde af Kommunen anlægges og drives et Belysningsværk, og dette Forslag vedtoges enstemmigt, idet man dog endnu var uvis om Belysningsværkets Art. Men i næste Møde d. 5. Maj 1905 vedtoges det endelig at ind-

rette Elektricitets-, Gas- og Vandværk, og det bestemtes dertil at laane 250000 Kr.

Frederiksværk maatte vel nu siges at være moden til at blive *Købstad*. Da den i sin Tid havde ønsket det, havde den kun fundet døde Øren, og siden havde man slaaet disse Tanker af Hovedet. Da Indenrigsministeriet 1893 havde forlangt Kommunalbestyrelsens Erklæring om Lovforslaget om Handelspladsernes kommunale Styrelse, vedtog man at svare, at man kunde akceptere det foreliggende Lovforslag, naar visse for Frederiksværk særegne Begunstigelser og Indretninger sikredes, og naar der ikke paalagdes Kommunen ny store Udgifter til Vejvæsen, Politi o. desl., hvilke Udgifter hidtil alene eller delvis havde været afholdte af andre Institutioner, særligt af Amtsfonden. *Derimod maatte man meget forvare Kommunen imod i alle Henseender at blive stillet lige med Købstadkommuner.* Og da Silkeborg, Løgstør og Nørresundby ved Lov 7. April 1899 oprettedes til Købstæder, indtog man endnu det samme Standpunkt; man ønskede vedblivende ikke at komme ud af Forbindelsen med Amtet, da Frederiksborg Amtsraad behandlede Frederiksværk ret skaansomt. Men efterhaanden blev Fordelene for Byen mindre og mindre, Skatteligningen mere og mere følelig, og tilsidst ønskede man i Frederiksværk selv at komme ud af Fællesskabet og indledede Underhandlinger med Amtsraadet derom. Da der sluttelig ikke var Parterne andet imellem end Spørgsmaalet om Opsigeligheden af Fællesskabet mellem Frederiksværks Sygehus, og da man ogsaa kom over denne Vanskelighed, indgik Kommunalbestyrelsen til Indenrigsministeriet med Andragende om at faa Adskillelsen iværksat. Det forelagte Forslag mødte ingen Hindringer paa sin Vej gennem Rigsdagen, og d. 5. Marts 1907 udkom Lov, hvorved *Frederiksværk Kommune op-*

rettedes til Købstad, paa det nærmeste 150 Aar efter, at Classen fik Etablissementet overdraget.

Hermed kan denne Oversigt over Frederiksværks Historie, — der kun har kunnet give Hovedtrækkene i Udviklingen og nogle Billeder af Livet og Forholdene paa Værket gennem Tiderne, — passende standse. Det er ikke store, for Landet og Folket meget betydende Begivenheder, der har været at berette om, og særlig gælder dette de senere Aar. Kommunalbestyrelsens Tid er i ikke ringe Grad blevet beslaglagt af Sager som Skatteklager, Kapning, Fældning eller Plantning af Træer, Tilladelser til at tække med Tagpap o. lign. Endnu 1863 forhandlede et Spørgsmaal som, om Vægteren i Stedet for at faa den Kabuds, der tilkom ham, skulde have et Par Støvler forsaalet, hvilket vedtoges. Men har Forholdene ingen Sinde været store, saa spejler dog Værkets Historie paa en mærkelig Maade, og i langt højere Grad end meget større Byers, Landets hele økonomiske Udvikling i en højst betydningsfuld Periode, ja mere end det, Strømninger i den store Verden, halvandet Hundredaars ledende økonomiske og politiske Ideer har sat deres Spor i Værkets Historie og lader sig uden Vanskelighed aflæse i den. To Omstændigheder har skabt Værket: den raadende Merkantilisme og Frederik V.s Tilbøjelighed til, med Tilsidesættelse af, hvad der var den danske Enevældes dybeste Grund og egentlige Berettigelse, Pagten med Tredjestand, at give sig et adeligt Faamandsvælde i Vold. Under Carl af Hessen synes den praktiske Udførelse af Oplysningstidens filantropiske Ideer at aabne Udsigter til en smuk Fremtid. Napoleonskrigene øger en Tidlang Virksomheden, men kun for at hvirvle Etablissementet ind i Landets almindelige Nedgang. Den politiske og økonomiske Liberalisme ytrer sig for Værkets Vedkommende dels i en begyndende, svag Selvstændighedstrang, dels i Angreb ude-

fra paa Monopolerne, indtil endelig den herskende Nationalliberalisme, efter Sædvane noget doktrinært, griber ind i de nedarvede Forhold og omordner dem uden altfor meget Hensyn til, hvad der var særligt og ejendommeligt for den lille By. Ogsaa indenfor Kommunalbestyrelsen har man været under Udviklings Lov. Havde Modsætningerne dér tidligere mere været af personlig Art, saa har man i de senere Aar delt sig efter Partier og Anskuelser.

Om den kommende Tid skal her ikke profeteres. Men eet maa det være tilladt at udtale. Det synes, som om den afsides Beliggenhed i Forbindelse med de fra Naturens Haand mindre gode Vilkaar, Beboerne har haft at arbejde under, i særlig høj Grad har bidraget til hos denne Egns Befolkning at udvikle og bevare visse gammeldags Dyder som Nøjsomhed, Stræbsomhed og Sparsommelighed. Det er ikke den daarligste Grund at bygge ogsaa Fremtiden paa.

En Frederiksværker fra 1864.

VII. BIRKET

VED Kontrakt 20. Oktober 1764 var der blevet tillagt Frederiksværk med Kregome, Melby og Torup Sogne en vis begrænset Birkeret, der næppe foreløbig fik videre Betydning. Men samme Aar som Arresødal oprettedes til Hovedgaard, bestemtes denne Birkeret nærmere, idet Reskript 4. Februar 1773 fastsatte, at Birkedommeren ved Kronborg Rytterdistrikts Birk maatte mod en billig aarlig Løn paa Frederiksværk som Dommer sammesteds afhøre Vidner og afsige Domme i alle Sager, der vedkommer Værket, dets Arbejde og Arbejdere, desligeste og paaagte alt, hvad der henhører til Politens og Justitsens Administration ved de frederiksværkske Indretninger. Dommene skulde appelleres lige til Højesteret. Fra 1773 er der ført en egen Justitsprotokol for Værket, men først, da der var opstaaet Strid om, hvem det tilkom at forrette Auktioner paa Frederiksværk, udskiltes Byen 1797 efter Hasslers Ønske med Torup, Melby, Kregome og Vinderød Sogne ganske til en særlig Jurisdiktion.

Medens det samlede Skiftevesen fra 1797 havde været forrettet af Birkedommeren, blev det for Godsets Vedkommende 1820 henlagt under Godsforvalteren, hvor det

forblev, til den jorddrotlige Skiftejurisdiktion ophævedes ved Lov 28. April 1850.

Den første Birkedommer i Halsnæs og Frederiksværk Birk blev Kancellisekretær *Hans Leierdahl Nansen*, en Ætling af Københavns berømte Borgemester og Bedstefader til Fridtjof Nansen. Han blev 1809 Sorenskriver i Guldalen i nordre Trondhjems Amt, Stortingsmand 1814 og døde i Kristiania 15. Maj 1821. Hans Eftermand var Overkrigskommissær *Peter Budde*. I Februar 1811 ansøgte han forgæves om at maatte nyde Embedets Sportler. Han døde d. 6. Juli 1831 og efterfulgtes af *Siegfred Christian Frederik Hjort* (se Sparekassens Direktører). Ved hans Afgang 1846 konstitueredes Politiassistent for Kronborg Birk *Carl Diderik Meinig*, og først 1854 besattes Embedet igen med Kammerjunker *Louis Victor Serène d'Acqueria*, der entledigedes 1871 (død 3. Maj 1886) for at afløses af *Christian Iversen Hvalsø Møller*, der afskedigedes efter Ansøgning 1901 (død 6. Februar 1911), hvorefter Embedet besattes med *Edvard Balhazar Larsen*.

VIII. DISTRIKTSLÆGEEMBEDET

ALLEREDE 1781 eller vistnok før ansattes der paa Frederiksværk en egen Læge, der lønnedes af Værkets Ejer for at tilse dets Arbejdere, Godsets og Værkets Fattiglemmer, Tjenesttyendet paa de to Hovedgaarde og det paa Værket garnisonerende Mandskab. Ved kgl. Resolution 20. Marts 1824 paalagdes det ham uden Betaling at yde Lægehjælp til Godsets Skolelærere, Husmænd og Inderster. Først ved Justitsministeriets Skrivelse 22. August 1861 oprettedes dette Kirurgikat til Halsnæs og Frederiksværks Distriktslægeembede.

Falster nævner »den herværende Kirurg *Wiens*«, der synes at have virket omkring 1770, men den første Kirurg paa Frederiksværk, om hvem der vides noget sikkert, var *Johan Conrad Brummerstedt*, f. 11. Oktbr. 1755 i Elmshorn, der fik Stillingen 1781 og fungerede til 1786, da han blev Distriktskirurg i Esbønderup. Han døde som Distriktskirurg i Glückstadt 1816.

Hans Eftermand var vistnok *Peter Weischer*, døbt i Hillerød 28. Maj 1747. Han gik af 1817 og døde paa Frederiksværk 1821. Efter ham kom *Michael Johan Lyngge*, f. i København 27. Oktbr. 1788, den første Student, der blev Læge paa Frederiksværk. Han døde her 1824, og til hans

Efterfølger udnævntes *Michael Castberg*, f. i Bergen 1794, hidtil Kammertjener og Kirurg hos Prins Frederik, den senere Frederik VII. Han døde paa Værket 1861, og det nyoprettede Distriktslægeembede besattes 1862 med Dr. med. *Daniel Henrik Otto Cold*, f. i Fredensborg 17. August 1827, der havde praktiseret paa Frederiksværk siden *P. A. Madvig* havde forladt Værket 1854. Cold tog sin Afsked 1880 og døde i København 1902. I hans Sted ansattes 1881 *Christian Ferdinand Johnsen*, f. 3. Marts 1833 i Borup, efter hvis Død 1888 *Søren Peter Vilhelm Albrethsen*, f. 15. Novbr. 1833 i Pibe Mølle, udnævntes til Distriktslæge. Da han døde 1907, kom i hans Sted *Christian Vilhelm Magnus Orlík*, f. 9. Oktbr. 1852 i København, der havde praktiseret paa Frederiksværk siden 1879.

IX. APOTEKET

REDEKSVÆRK Apotek oprettedes som Filial af Hillerød Apotek ifølge Bevilling meddelt Apoteker *Herman Edvard Ludvig Hasselriis* d. 27. Maj 1842.

I 1855 solgte Hasselriis begge sine Apoteker til *Peter Gerhard Baagøe*, der d. 11. August 1857 fik Tilladelse til at afhænde Frederiksværk Apotek som selvstændigt. Da imidlertid Overenskomsten s. A. ophævedes, overdrog Baagøe Filialapoteket til dets Bestyrer *Ludvig Ferdinand Wilhelm Johne*, der var født i København d. 12. December 1812, blev Kandidat 1835 og fra 1844 havde bestyret Apoteket i Frederiksværk, hvis første selvstændige Apoteker han blev i December Termin 1857, efter at Kommunalbestyrelsen først havde været hørt og udtalt som sin Overbevisning, at Apoteket meget godt kunde bestaa som selvstændigt.

Det viste sig efterhaanden, at Kommunalbestyrelsen havde set fejl heri. Monopolerne hindrede Johne i at drive den Apotekerne udenfor København tilladte Handel med Urtekramvarer, og Medicinsalget alene var ikke i Stand til at give ham et nødtørftigt Underhold, især ikke, efter at der havde nedsat sig en Læge i Helsingø, som ikke tog sin Medicin paa Værket. Han saa sig derfor 1864

nødsaget til at sælge Apoteket og blev 1869 Apoteker i Esbønderup, hvor han døde 6. April 1871 som Følge af et Uheld paa en Køretur.

Johnes Efterfølger blev *Gustav Peter Nikolaj Jespersen* (se Sparekassens Direktører).

Køberen var *James Ogelwie Thisted*, født i Aalborg d. 29. Maj 1831. Han blev Kandidat 1854, ejede Stege Apotek 1856—57, var Apoteker i Gram i Sønderjylland 1857—68, hvilket sidste Aar han købte Frederiksværk Apotek for 29000 Rdl. Han var i 8 Aar Medlem af Kommunalbestyrelsen, i 20 Formand for Ligningskommissionen og lige saa længe for den fri Fattigkommission. Han døde i Frederiksværk d. 22. December 1893, hvorefter hans Hustru *Johanne Gjeding* fortsatte Apotekets Drift til sin Død 19. Marts 1900.

Til dette Aars 1. November overtoges Apoteket for 130000 Kr. af *Hans Clausen Schultz*, født d. 27. Januar 1868 paa Aakær ved Gram. Han blev Kandidat 1892. Han solgte Apoteket 1903 og blev Apoteker paa Samsø.

Den ny Ejer var *Alfred Hans Nielsen*, født 21. Juni 1869 i Jyderup ved Holbæk, Kandidat 1901, Materialist i København 1894. Han overtog Frederiksværk Apotek 11. Juni 1903, men solgte det Aaret efter og er nu Apoteker i Rønne.

Den nuværende Ejer er *Hans Kruse-Blinkenberg*, født i Svendborg 24. Maj 1874. Han blev Kandidat 1897, var Sekondlieutenant ved 10. Bataillon til 8. Oktober 1899 og overtog Apoteket 24. April 1904.

X. ARRESØDAL

LASSEN boede oprindelig ved Agatmøllen; efter at han 1773 havde faaet Arresødal ophøjet til Hovedgaard, lod han opføre den endnu staaende Hovedbygning i italiensk Villastil med krenelerede Gavle. Hverken Carl af Hessen eller Frederik VI synes nogen Sinde selv at have boet paa Arresødal. Derimod tjente den i Frederik VI.s Tid ikke sjældent til midlertidigt Opholdssted for forskellige, saaledes f. Ex. Hasslers Enke, ligesom den ogsaa til Tider havde fint Besøg. Saaledes var Prins Christian Frederik i Aarene omkring 1830 af og til paa Jagt i Egnen og boede da i Hovedbygningen. Da Hertug Carl og Prins Frederik af Glücksborg fra d. 5.—6. Decbr. 1831 besøgte Værket for at bese det, beordrede Kongen, at de skulde indkvarteres paa Arresødal, og at der Søndag Aften maatte gives koldt Køkken, Tevand og Vin. 1828—29 undergik Hovedbygningen en større Reparation.

1854 solgtes Arresødal til Købmand K. A. Larssen. Hans Enkes Dødsbo afhændede 1884 Ejendommen til det Classenske Fideikommis. I Larssens Tid indrettedes der her en Folkehøjskole, som forinden et Par Aar med Kommunalbestyrelsens Tilladelse havde haft Lokale i Borger-skolen om Eftermiddagen. Den første Forstander var cand.

theol., senere Justitsraad og Godsforvalter Frederik Spleth. I Aarene 1864—65 prøvede, som Ludvig Schrøder udtrykker det, J. C. la Cour sine Kræfter som Leder af denne Folkehøjskole. Efter ham kom som Forstander Landinspektør Vilhelm Larsen, der tidligere havde været Skolelærer paa Als. Schrøder siger om Skolen, at den førte en temmelig stille Tilværelse, indtil den ophævedes 1892. Fra anden Side er det blevet hævdet, at Larsen skaffede Skolen en, om end kortvarig Glansperiode, og man har fremhævet, at Larsen med iøjnefaldende Fejl forbandt betydelige Egenskaber, der gav ham megen Indflydelse paa Eleverne og bevirkede, at mange af dem endnu mindes deres Højskoletid og særlig Larsen med Glæde. De sidste Aar havde Skolen ikke til Huse paa Arresødal.

1890 oprettede det Classenske Fideikommis paa Gaarden et Rekonvalescenthjem for 25 ubemidlede Kvinder. 9 af Pladserne belægges af Frederiks Hospital, 9 af Kommunehospitalet og Resten af Bestyrelsen.

DET er af Hensyn til Arbejdets Karakter ikke blevet anset for nødvendigt at forsyne det med Kildehenvisninger eller Bevissteder. Der skal derfor her bemærkes følgende.

Medens Fremstillingen af Frederiksværk i Classens Tid i alt væsentligt hviler paa *C. Nyrops* grundlæggende Værk: *Johan Frederik Classen*, har Kilden til Skildringen af Carl af Hessens Tid hovedsagelig været et Manuskript af den ældre Tscherning: *Frederiksværks Beskrivelse 1830*, der ogsaa ellers har været til megen Nytte. For de følgende Tidsrum er lagt til Grund: for Frederik VI.s Tid *Resolutionsprotokollerne*, der ligesom Tschernings Manuskript godhedsfuldt har været udlaant af Rigsarkivet, for det kommunale Selvstyres Tid: *Kommunalbestyrelsens Forhandlingsprotokoller og Kopibøger*, der ligeledes har kunnet benyttes i Landsarkivet i København. For den Velvilje, der ved disse Udlaan er vist, bringer Forf. herved sin bedste Tak.

At der iøvrigt ved Udarbejdelsen er benyttet en Mængde andre saavel utrykte som trykte Kilder, er det næppe nødvendigt at gøre opmærksom paa. Af de sidste skal kun nævnes: *Peder Falsters: Nogle Fortællinger betræffende det Frederiksværkske Etablissement*, da denne Bog oftere citeres.

For godhedsfuldt meddelte Oplysninger om Læger og Apotekere er Forf. de Herrer Dr. med. *K. Carøe* og Apoteker *E. Dam* megen Tak skyldig.

